

Universitätsbibliothek Wuppertal

Danielis Chamieri Delphinatis Panstratiæ Catholicæ, sive Controversiarvm De Religione Adversvs Pontificios Corpvs.

Tomis quatuor distributum. : cum indicibvs necessariis.

De Canone Fidei

Chamier, Daniel

Frankfurt, 1627

Liber duodecimus, De autoritate primæ editionis librorum sacrorum

---

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-907](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-907)

LIBER DVODECIMVS.

De

AVTHORITATE PRIMÆ EDI-
TIONIS LIBRORVM SACRORVM.

Caput Primum.

DE VARIIS BIBLIORVM EDITIONIBVS.

ACRI Libri, ex quibus tanquam partibus constat totum illud corpus, quod appellamus Scripturæ Sanctæ, siue Bibliorum nomine, variis linguis editi sunt & traditi in vsum Ecclesiæ. Sed editiones diuiduntur vniuersaliter in duo genera. Nam aliæ sunt originales & ἀρχαῖοι, siue ἀρχαῖοι: scilicet earum linguarum, quibus primo vsi sunt auctores in iis libris scribendis. Aliæ vero secundariæ, & ἑκδοί, quibus multiplicata sunt eorum librorum exemplaria in varias regiones variaeque idiomata, vt in

præcedenti controuersia factum oportuisse probauimus.

II. Originales linguæ variae sunt. Nam libri Veteris Testamenti maximam partem scripti sunt Hebraicè, quæ lingua censetur, & merito, omnium prima ipsi Adamo vsitata, vt facile apparet ex nominibus, quæ imposuit natis. Deinde ab Adamo post Babylonicam confusionem specialiter conferuata in familia Eberi, à quo quidam putant Hebræorum nomen deductum: inde ad Abrahamum, & filios Israelis deriuata, custoditaque integra ad plurimos annos, donec tandem varie ageratus populus Dei paulatim assuesceret barbaris linguis, corrumperetque suam natiam, quod factum est maxime in captiuitate Babylonica.

III. Inde quædam Veteris Testamenti partes Chaldaicè primo conscriptæ, sed paucae, vt Danielis capita quædam, & Esdræ pauciora. Et quidem illa descriptionem continent rerum, quæ non pertinebant ad solam Ecclesiam, sed ad statum totius orbis: hæc vero, edita quædam ἀποκρίσις recitant regum: paucaque præterea. Adeo vt verius dici possit totum Verus Testamentum Hebraicè scriptum.

IV. Nouum Testamentum habemus Græce. Nam etsi quidam contendunt Euangelium Matthæi scriptum Hebraicè, itemque Epistolam ad Hebræos: tamen est admodum incertum: atque adeo propius falso. Caietanus initio suorum commentariorum seuerè monet Euangelium non fuisse scriptum Hebraicè, argumentum non inepto ab interpretatione vocum Hebraicæ: vt capite primo, *Emmanuel, quod est, si interpretaris, Nobiscum Deus*: capite vicelimo septimo, *Eli, Eli, lamma sabachthani, id est, Deus mi Deus mi, cur deseruisti me?* Non poterat enim Hebraica editio sic interpretari. Nec debuit vllus interpres: vt patet exemplo aliarum vocum.

V. Scio haberi idipsum Euangelium, Epistolamque ad Hebræos, Hebraicè, ex editione Sebastiani Munsteri. Item Euangelium ex editione Tilij. Sed nihil esse authenticum, pronuntiant omnes docti. Certè in editione Munsteri multa sunt, quæ stylum ipsius Munsteri redolent: si quæ coniectura esse potest: ex comparatione eorum quæ sunt ab eodem auctore. In quibus est perpetuus ferme abusus particulæ וְ, quasi simpliciter neget: quod contra eorum in Scriptura, cum apud Rabbinos. Tum illud statim initio ישוע והתוררות ישוע & ותוררות ישוע & תוררות ישוע & plurima alia, barbariem plenam redolent.

VI. Alterum Tilij iudicant nonnulli purius Hebraicum: atque adeo inde coniecerunt non pertinere ad id temporis, cum Apostoli essent in viuus: cum videlicet degenerasset mirum in modum Hebraica dialectus: vt magis inclinaret in Syriacam. Nec male. Sed ego tamen (quod pace dictum sit aliorum) puritatem Hebraicam nullam agnosco, sed videor mihi videre recentem Christianam balbutientem, capite primo, *ישוע המשיח בן דוד*, quod est, *אל ארץ*, *ויפלו*. Quid rursus *שהלכו* וְ. Et quid *מי* ferme semper absque interrogatione capite quinto *אתם מלה*, & *לכל שדכבית*. Et alia infinita. Viderint alij: ego credo recens opus esse, & auctorem nihilo plus sciuisse Hebraicè, quam quantum potuerit ex scholarum vsu comparare, Et inde contulisse se ad hanc versionem.

VII. De Euangelio Marci vix annotare debeo, quod nonnulli persuadere volunt: fuisse Latine scriptum. Est enim id adeo leue, tam paucis auctoribus confirmatum, tam parum simile vero, vt præteriri debuisset potius. Laurentius Valla initio Annotationum in Marcum. *Admoneor vos eos improbem, qui putant Marcum Latine scripsisse. Quid Græci, sat profecto Latini, si Latini, Græci ignorare se indicant.* Caietanus ad initium eius Euangelij, scripsisse quidem in Italia Marcum, sed tamen Græce asserit. Quamquam ne illud quidem scripsisse in Italia, certum. Nam Isidorus Hispanensis in Chronico in contraria sententia fuit, *Marcus Euangelista Alexandria Christum predicans Euangelium scripsit.* Itaque totius Scripturæ Sacræ duplex est idioma, Hebræum, & Græcum.

VIII. Iam translationum maxima varietas, vt & linguarum, quibus suorum mysteriorum thesauros communicare dignatus est Deus, qui cum suis Apostolis præcepit abire in totum orbem, & omnes gentes docere, eo ipso satis ostendit, nolle salutarem doctrinam in aliquo totius orbis angulo

Tom. I.

delitescere, imo potius impleri quod scriptum ad Romanos decimoquarto, *Omnis lingua confitebitur Deo.* Nunc autem de omnibus agendum nobis non est: sed tantum de præcipuis, in eas nimirum linguas, quæ in Ecclesia celeberrimæ fuerunt.

IX. Hæc trifariam diuiduntur, in Orientales, Græcas, & Latinas. Orientales appello cognatas Hebraicæ. Primum igitur totum exstat Verus Testamentum Chaldaicè translaturum. Et hanc translationem Iudæi (apud quos magno est in pretio) vulgo תרגום vocant. Est autem non tam simplex translatio, & vt aiunt, *מפיו*, quam liberior paraphrasis, plurimis saltem locis, maxime obscurioribus.

X. Nec est eius operis vnus autor. Jonathan Vzielis filius ante Christum annis plus minus quadraginta, Simeonis eius qui Christum vnus tenuit condiscipulus (si Galatino credimus) discipulusque Hillelis, qui cum Simeonem genuit, totum quidem vertit Veteris Testamenti corpus, teste eodem Galatino: sed exstat nonnisi in priores & posteriores Prophetas, id est, Iosue, Iudices, Samuelem, Reges, Esaiam, Hieremiam, Ezechielem, & duodecim minores. Vertit autem sensum è sensu, obscurissima quæque vocabula exponens, & quæcunque de Messia dubia latenterque scripta erant, certa atque clara summa reddidit.

XI. Onkelos vixit post Christum. Hunc nonnulli, atque in iis Bellarminus, Aquilam esse existimant. Sed Galatinus distinguit: notatque Iudæos hunc asserere fuisse filium sororis Titi Imperatoris, factumque profectum. Testatur etiam translulisse totum Testamentum Verus, non exstare tamen nisi Pentateuchum. Reliqua tribuitum Aquilæ, tum Iosepho cuidam cæco. Hos autem fabulis Iudæis intentiores fuisse docti conueniunt.

XII. Guido Fabricius Boderianus, præfatione in Nouum Testamentum Syriacum, auctor est exstare vtriusque Testamenti Arabicam paraphrasin auctore Saadia Gaon, & Persicam, Iacobo Tausio Pauanifue: item Syriacam, Armenicam, & Ethiopicam. Sixtus Senensis Bibliothecæ libro quarto testatur Augustinum Nebiensem in Octaplis suis quintum locum dedisse Arabicæ: eiusque operis se vidisse duo tantum volumina, nempe Psalterium excusum, & quatuor Euangelia ipsius auctoris manu descripta, atque itaque ac minio distincta.

XIII. Sed Nouum Testamentum exstat integrum Syriacum, præter pauculas partes, de quibus olim dubitatum, vtrum esset in Canone. Editum cum ab alijs, tum ab Immanuele Tremellio addita interpretatione Latina: à Guidone Fabricio, cum versione interlinearari. Sed hi characteres Syriacos mutarunt in Hebræos: vt & Raphelengius. Arias Montanus, in magnis Bibliis Antuerpiensibus, edidit vtroque characterum genere.

XIV. Opus est antiquissimum: atque adeo Bonauentura Cornelius Bertramus, vir harum linguarum in primis peritissimus, mens in Hebraica & Arabica præceptor, aude Ecclesiæ Antiochenæ nascenti, Christianisque primum in ea appellatis, adscribere, præfatione in suam Comparationem Grammaticæ Hebraicæ & Aramicæ. Sed vt hoc incertum sit, esse certe vtilissimum, nemo negauerit, qui eo sit vsus: etsi habere nonnulla, quæ non omnino placeant, Bellarmino facile concesserim.

XV. Græcæ editiones variae sunt, sed Veteris Testamenti tantum. Prima facta est Ptolomæi Philadelphii iussu: qui cum vndique libros conquiret, quos in Bibliothecam suam reconderet, etiam Iudæicos transferri iussit, ante Christum annis plus minus trecentis. Fuitque ea res celeberrima apud Veteres: vt videre est apud Eusebium libro octauo Præparationis: Iustinum Martyrem Dialogo cum Tryphone: Epiphanium de ponderibus & mensuris: Clementem Stromateon primo, atque alios. Et exstat Aristæ nomine libellus, qui se proficitur à Ptolomæo missum legatum ad Eleazarum Pontificem, vt & libros obtineret, & doctos Interpretes, quos & concessos ex singulis tribubus senos, adeoque vniuersos Septuaginta duos. Vnde vulgo solet appellari Editio Septuaginta. At Ludouicus Viues in caput quadragesimum secundum libri decimi octauo de Ciuitate Dei, hunc libellum Aristæ putat ab aliquo recentiori confectum. Scaliger ad Chronicon Eusebij adscribit Iudæis Hellenistis, etiam ante Iosephum, multisque absurdis ostendit varie in ea describenda historia lusisse temerariam audaciam.

XVI. Imò non desunt, qui opinentur, non fuisse ab his Septuaginta totum Verus Testamentum translaturum: sed duntaxat libros Mosis. In his Iosephus est in proemio Antiquitatum: sed & Talmudici, teste Genebrardo Chronologia libro secundo in Ptolomæo Philadelpho. At multo plures aliter, & sane verisimile est, Regem Ptolomæum, æque rescisse de reliquis libris, nec voluisse prætermisissos in tanta curiositate.

XVII. Hanc omnes vetustissimam censent esse omnium translationum. Nam quod apud Clementem Alexandrinum legitur Stromateon primo, veritas fuisse in Græcum Scripturas etiam ante tempora Alexandri, iudeque Platonem hausisse nonnulla: vix sit verisimile. Genebrardus tamen assentitur: putatque translaturum duntaxat Pentateuchum: idque imposuisse iis qui negarent totum corpus verum à Septuaginta.

XVIII. Reliquæ omnes translationes factæ sunt post Christum. Pri-

SS 2

mus

Ezechielis capitula & Psalmos quadraginta duos. Cholinus in Apocryphis laboravit, idemque cum Gualtero in Nouo Testamento.

XLIII. Immanuel Tremellius ex Iudæo Christianus, & Franciscus Iunius, viri doctissimi, ille sacer, hic gener, operis in vnum collatis, totum Vetus Testamentum nobis ediderunt, Latinius quam alij plerique, sed sanctius quam Castello. Cauent enim sedulo, ne vocabulis Ethnicisum redolentibus res sanctas profanarent, illud denique enixi sunt, vt Moses Latinus Christianum orbem personet, idque eodem argumento: quo ciuium suorum, & gentium aures, dum vixit, personabat.

XLIV. In Nouo Testamento laboravit Erasmus Roterodamus, non inutiliter, cum vertendo, tum paraphrasi explicando; tum annozando. Vir magnus, vulgo Germaniæ Phœnix, sed maximis negotiis occupatus: variis etiam nimiumque mundanis cogitationibus distractus: vt mirum non sit, neque satis purum fuisse Theologum, neque in hoc ipso labore, alias quanto vtiliori, tanto maiori, satisfecisse aut suo nomini, aut Ecclesiæ vsui.

XLV. Sed Theodoro Beza palmam omnes tradunt in hoc negotio, Noui, inquam, Testamenti versione. Nec mirum. Viro & humanioris literaturæ peritissimo, & iam tot annos in Theologia versato, acerrimisque pugnis exercito; quique maximam sui temporis partem huc contulerit: scilicet etiam doctorum virorum iudicia, quibus, qua est modestia multum semper detulit. Itaque fecerit sapius lambendo, ita perfecit, vt vix quicquam addi posse videatur.

CAP. II.

Status controuersia de Autoritate editionum.

I. Harum omnium editionum tres tantum veniunt in Controuersiam Inter Catholicos & Papistas. Nimirum Hebraica Veteris, Græcæque Noui Testamenti: vtraque *ἑβραϊκή*: Græca, qualiscunque extat, quam Septuaginta Interpretum nomine adhuc venditant: & Latina vulgaris, quæ hodie passim teritur, à Papistis non priuatis tantum studiis, sed etiam publicis suæ religionis dicam: an superstitionis? exercitijs adhibetur.

II. Nam reliquæ, etsi non sunt fortasse inutiliores; tamen sunt ignobiliores minorisque momenti, certe minus in vsu. Nam, & Papistæ suæ vulgaræ penitus addicti, reliquas partim in medio relinquunt neque probatas, neque improbatas, vt quæ factæ sunt ab autoribus suæ communionis: partim omnino reprobant: eas nimirum, quarum auctores veritati deferentes, eis molesti fuerunt ob superstitiones. Itaque in Indice librorum prohibitorum regula 3. cauet, *Versiones Noui Testamenti ab autoribus primæ classis huius Indici factæ nemini concedantur, quia utilitatis parum, periculi vero plurimum lectoribus ex earum lectione manare solet.*

III. Nos vero: etsi alias aliis plus minusve probemus; tamen non negamus confectas esse omnes priuato spiritu, quantum contendere potuit cuiusque & iudicij acumen, & linguarum peritia, & cum sinceritate diligentia: quantumque siue ingenio, siue acumini, siue diligentia benedixit summus ille pater luminum, à quo est omne donum perfectum, quique sua *χαρισμα* distribuit varia imparique mensura. Itaque nulla est, siue nostrorum, siue aliorum hominum, cui vel nos ipsos, vel alios addicere velimus.

IV. Quæritur ergo, quantas sit, cum Hebraici Græcique contextus, tum vtriusque versionis autoritas in Ecclesia, quantumque valere debeat in iudicandis controuersis. Nam in hoc capite, vt in alijs plurimis, à Catholicis dissentiunt Papistæ.

V. Catholicis sic sentiunt. Solum Hebraicum contextum esse authenticum in Veteri Testamento, in Nouo Græcum: hoc est, ad fidem faciendam in rebus controuersis per se satis habere virum: eiusque autoritatem esse omni exceptione maiorem. Quod attinet ad versiones. Eas omnes, cuiuscunque sint aut temporis, aut nominis, aut dignitatis, quantalibet diligentia, sinceritate, doctrina factæ sint, eo tantum certas esse, quod cum primo contextu conueniant, quatenus, inquam eum sensum exprimunt, quem certo constat esse Hebraicorum & Græcorum vocabulorum. Quod si inde discedant vel tantillum, tum quem ille sensum reddunt, esse non diuinum; non authenticum, non Canonicum, sed mere humanum.

VI. Nec satis esse, vt nihil habeant impium, nihil contra fidem, & bonos mores: sed præterea opus esse, vt singulis locis eum exprimant sensum, qui singulis illis locis proprius est, & genuinus. Hoc est, vt verbis vtar Ioannis Driedonis, tom. 1. lib. 2. cap. 1. Translatio seu interpretatio verax ac recta, est ex vna lingua in aliam facta conuersio, cuius sensus à suo fonte, suaque originali lingua non deuiat, sed sententias reddit easdem & æquales; nec ampliores nec restrictiores: vt eam orationem, quæ in originali lingua est certa & vnica, vertat in aliam certam & vnica; eam vero quæ ambigua est; varias salutares continens sententias, quæ videntur à mente diuini Spiritus non abhorre, vertat similiter in orationem quæ eas complectatur.

VII. Denique, vt vno verbo expediam: credunt Catholicis autoritatem contextus originalis esse summam, & ab ipso. Versiones autem omnes omnino, nulla prorsus excepta; pendere ab eo contextu: proprieque loquendo, autoritatem nullam habere suam: nisi forte probabilem, hoc est, quantam habere potest Translatoris fides, diligentia, & eruditio.

VIII. Sed Papistæ dissentientes agunt separatim de primo contextu, tum de versione Græca, denique de vulgata Latina interpretatione, quos sequuti nos etiam totidem controuersias separabimus, vt singulæ diligentius examinentur.

IX. De primitiuo contextu, non videntur omnes idem sentire. Nam æquissimi omnium videntur Ioannes Driedo, tom. 1. lib. 2. c. 5. eiusque sententiam sequutus Andradius Defensionis Tridentinæ, lib. 4. Ille negat Sacras Hebræorum historias, Prophetarumque Scripturas, esse de industria vniuersaliter corruptas ac deprauatas, siue ante Christi aduentum, siue post illum, vsque ad diuum Hieronymum, siue post Hieronymum ad hæc vsque tempora: Negat eos impie agere, qui conferentes editionem Latinam cum origine suoque fonte, conantur indagare, si forsitan aut interpres non fuerit recte assequutus mentem authoris, aut ipsi possint ex Scriptura in suo fonte melius intelligere, quod scribitur obscure in Latina editione.

X. Andradius autem, valde ait inconsiderate à quibusdam fuisse existimatum Latinæ editionis plus esse fidei, quam Hebræis voluminibus habendum, ideo quod hæc fuerint perfidia Iudæorum corrupta, & adulterata, illa

Tom. I.

vero integra & incorrupta petmanferit: & Sacrarum literarum integritatem aliunde quam ex interpretum, qui ex Hebræo illas conueniunt diligentia petendam esse.

XI. Quinetiam, quod in Synodo Tridentina dictum est sessione quarta, Latinam versionem vulgatam esse authenticam, emollire conatur commoda interpretatione, quam se habere dicit ab Andrea Vega, qui ei Synodo interfuert: vt nihil aliud significetur, quam nullo eam defœdatam errore existere, ex quo perniciosum dogma aliquod in fide & moribus colligi possit. Quæ quidem laus etsi non sit vera (vt alias dicemus) tamen nihil habet eximium, tribuque potest aut Pagnino, aut Augustino Nebienfi, aut alijs, quorum tamen labores non alio loco habentur, quam quo solent doctorum virorum lucubrationes.

XII. Sed alij multo sunt iniquiores. Canus libro 2. c. 13. negat in fidei ac morum disputatione, esse nunc temporis ad Hebraica Græcave exemplaria prouocandum, aut ex iis certam controuersiarum fidem faciendam: negat etiam, in his quæ ad fidem & mores pertinent, esse Latina exemplaria, per Hebraica vel Græca corrigenda: denique asserit Hebræorum Doctores, multo studio contendisse textum Hebraicum corrumpere, vt Verus Testamentum nostris exemplaribus faceret esse contrarium. Stapletonus in Relectione Principiorum fidei Doctrinalium, Controu. 5. quæst. 3. art. 1. hanc sententiam iactat orthodoxam, quod Hebraici contextus, vt simpliciter nunc in Bibliis habetur, nulla hoie est certitudo.

XIII. Bellarminus nouus arbiter, mediam quasi viam tenere voluit. Neque enim ausus est pronunciare Scripturas à Iudæis esse corruptas: imo iis occurrendum censuit, qui zelo quidem bono (inquit) sed non secundum scientiam, id est, (vt ego interpretor) magis odio nostri, quam quod ita esse pro comperto haberent, id asserbant. Vicissim tamen hæreticos huius temporis (sic enim appellat) infectatur, qui nimium tribuunt editioni Hebraicæ, nimiam huic fonti puritatem adscribentes, omniaque examinari, & emendari ad Hebræum textum iubentes. Et similiter postea differit de Nouo Testamento. Gressero vtrum fuerit idem sensus cum Bellarmino non facile dixerim. Sed ille sane longe diuinius fontes Scripturæ tractat. Negat præferri aut à se, aut à Patribus vulgatam editionem fontibus, si consentiant: sed tantum æuari. Sufficit exaquis, inquit, non postulatur prælatio. Sed in dogmatis fidei & morum, sicubi sit discrepantia, tum vero intrepide vulgatam præfert editionem, negatque vllum haberi Ecclesiæ decretum, quo constet fontes prout hodie extant, nusquam à mente Spiritus Sancti deuiare. Locus est cap. 10. lib. 2. tom. 1. Apologia.

XIV. Esto igitur huius controuersia hic status. An summa sit autoritas librorum Veteris & Noui Testamenti Hebraicæ & Græcæ editorum. Hoc nos asseramus, negent autem Canus, Stapletonus, Bellarminus, Salmero tom. 1. prolegom. 4.

CAP. III.

An editio sit antiquissima Hebræa Veteris, & Græca Noui.

I. Nostram sententiam sic probamus. Quicquid est in Religione antiquissimum, id est maxime authenticum. At editiones Hebraica Veteris, & Græca Noui Testamenti, sunt in vera Religione antiquissimæ. Ergo eadem sunt maxime authenticæ.

II. Maior, etsi est per se satis manifesta, tamen probatur, primo ex ca. 19. Matthæi. Nam Christus volens errorem corrigere Iudæorum in dimittendis vxoribus dixit, *Ab initio non erat sic*: quasi diceret, iis potius standum quæ ab initio instituta sunt. Deinde ex multis Patribus, qui antiquitatem veritati, posteritatem mendacio deputarunt. Tertio ex ipsa Papistarum confessione, qui Antiquitatem volunt esse notam Ecclesiæ.

III. Minor autem probatur primo ex tempore. Nam in Ecclesia nihil omnino habetur, cuius tanta sit antiquitas, quanta est Hebraici contextus, qui longe ante Christum natum propositus est, & Græci, qui paucis annis post eundem mortuum. Denique constat ab initio Ecclesiæ Iudicæ constitutos esse libros Moysi Hebraice. Ab initio etiam Ecclesiæ Christianæ per totum orbem dispersæ, edita esse Euangelistarum & Apostolorum scripta. Aut igitur in Ecclesia nihil est antiquum, aut has editiones fatendum est esse antiquissimas.

IV. Secundo probatur, quia non loquimur de iis editionibus simpliciter & absolute secundum se: sed comparate cum versionibus. At communis sensus ipse ferre non potest, vt neget aliquis contextum originale esse antiquiorem versione sua, aut *ἡβραϊκὸν τὸ ἀρχαῖον*, exemplar imagine, causam suo effecto. Quemadmodum igitur necesse est fateri libros Aristotelis Græce scriptos fuisse, antequam eos Boethius Latine verteret, & Orationes Demosthenis, antequam eos Cicero Romana ciuitate donaret: sic infans sit, qui libros Sacros neget Hebraice exstitisse, longe antequam aut à Septuaginta transferrentur in Græcum eloquium, aut ab Hieronymo Latinis communicarentur.

V. Huic argumento ij se opponunt fortasse, quos Bellarminus obseruauit, asserentes Scripturam Sacram vniuersam perijsse tempore captiuitatis Babylonicæ, quando ciuitas euerisa, & templum incensum fuit, ac deinde ab Eldra fuisse rursus reparatam Spiritu Sancto suggerente, & dictante omnia, sicut ante fuerant: Basilium authorem citantes in Epistola ad Chilonem. *Hic campus in quo secessu facto, Esdras omnes diuinos libros ex mandato Dei eructauit, cὐτὴν τὴν φιλίαν ἐν ᾧ ἀναζωογονήσας Ἐσδρας πάλιν τοὺς θεοπνευστοὺς βιβλῶν ἀνεστύγασεν ὁ θεὸς ἐξηρώσας αὐτοὺς.* Sed & Esdra librum quartum, ca. 4. vbi Esdras indicitur loquens ad Dominum, *Lex tua incensa est, propter quod nemo scit quæ à te facta sunt, vel qua incipient opera. Si enim inueni in te gratiam, immitte in me Spiritum Sanctum, & scribam omne quod factum est in seculo ab initio, quæ erant in lege tua scripta.* Tum illi respondens Dominus pollicetur se id esse facturum. Hi ergo negabunt Syllogismi minorem, saltem quod attinet ad Vetus Testamentum.

VI. Respondeo, primo hac instantia nihil promoueri: Etsi enim concederetur, tamen non sequeretur eam ipsam editionem non esse authenticam. Tū, quia conceditur restituta auctore Spiritu Sancto: à quo pendet quicquid Scripturae autoritatis habet: quemadmodum ea, quæ sunt ab ipso Esdra re-

ita Ecclesia, non minus authentica sunt quam reliqua omnia. Nimirum, quia ne Moses quidem ipse suis libris dignitatem tribuit, sed is ex cuius precepto Moses legem suam dabat.

VII. Tum, quia non novi libri dicuntur esse facti, sed restituti iidem qui prius erant. Erit igitur quasi iterata editio. Quemadmodum autem tanta erat auctoritas Bibliorum, quae a Regibus posterioribus describebantur, quanta erat eorum quae a Davide, ut hunc, exempli gratia, nomen, quia solis characteribus differerebant, cum res esset eadem, imo vero non tam characteribus, quam ipso codicis corpore. Et sicut non minor est auctoritas Bibliorum Antuerpiensium editorum ab Aria Montano, quam Complutensium a Francisco Ximeno Cardinali: sic non potest inferior esse Esdrae editio editione priori. Quia ad rem ipsam nihil interest, descriptane sit ex codice, an deprompta ex memoria.

VIII. Tertio non possent illi aut praeferi, aut aequari Versiones de quibus agimus, quarum utraque desumpta est ab editione illa quae fuit post Esdras; non autem ab aliqua, quae Esdras praecessisset. Itaque, etiam si concederetur instantia, tamen sua vis argumento maneret integra.

IX. At ea fabula est, non autem historia: meritoque impugnatur a Bellarmino, & a nostro Whitakero. Sed & a Mariano Victorio in scholiis ad Hieronymi prologum Galeatum. Incensam quidem vna cum templo Veterem Scripturam, nemo neget: sed ita incensam, ut nulli codices reperirentur, abest a verisimili. Neque enim quemadmodum arca foederis erat omnino vnicam, unde profusus eo incendio periit, sic vnicus tantum erat Veteris Testamenti codex: sed plurimi per singulas domos. Nam Arias Montanus praefatione in varias lectiones Hebraicorum librorum testatur plura exemplaria fuisse iussu Regis Iosiae, Sacerdotum & Scribarum procuracione descripta, & omni populo tradita.

X. Quomodo igitur sit verisimile omnes omnino codices periisse: nullumque omnino remansisse? Ne apud Prophetas quidem Ezechielem, Hieremiam, Aggaeum, Zachariam, Esdras ipsum? Enimvero apud Danielem fuisse, facile colligimus, ex eius cap. 9. Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum, de quo factus est sermo Domini ad Hieremiam Prophetam. Habebat igitur saltem Hieremiae prophetiam Daniel: sed & reliquos. Nam si vnicum, proculdubio non dixisset in libris, sed in libro. Non perierant igitur incendio vrbis. Nam Daniel notat annum primum Darij, cum hos haberet libros.

XI. Quid? quod in captivitate multi abierant ante templum incensum annis decem? Quis credat verisimile neminem horum secum sua Biblia abstulisse inter captivum? Quid, quod etiam post id incendium multi remanserunt in Iudaea? An ne horum quidem vllum ea conservaasse credibile est?

XII. Et ut omnia omittam: Nehemiae 8. cum populus in plateam convenisset audiendae legis gratia, dixerunt Esdrae Scriba, ut afferret librum legis Moysi. Allatum illi perlegit. Quae verba eiusmodi sunt, ut non codicem quendam significent nuper recens compositum, & quasi caelo delapsum, sed cui pridem populus erat assuetus.

XIII. Ad testes contra citatos respondeo, primo, Esdrae quartum non esse Canonicum, sed fabulosum, ut obiter ait Bellarminus. Basilium autem, meo saltem iudicio, nihil huiusmodi indicare. Nam το πρῶτον intelligo τῆς ἑβδομήκοντος, quod Septuaginta verterunt τὸ πρῶτον, plateam quae erat ante portam aquarum, quo populus convenisse dicitur ad audiendam legem ab ore Ezrae. Itaque existimo Basilium alludere ad cap. 8. Nehemiae. Et illud ἐξῆς ἐξῆς, cur non lectionem significet?

XIV. Scio in alteram partem testimonia proferri, Clementis Alexandri lib. 1. Stromateon: Tertulliani de Habitu muliebri c. 3. Irenej lib. 3. c. 5. Isidori Etymologiarum libri 6. c. 1. Sed hos Bellarminus ipse negat id aperte docere. Ego potius, non satis considerate fabulis nimium tritis nimiam fidem adhibuisse. Nam aperte asserere, non tam parum mihi Iesuitica suspecta est confidentia, ut ausum cum iis negare. Esdras vero legis instaurator ab Hieronymo appellari potuisse puto, aliam ob causam, siue, quia legem coram populo legerit primus post reditum e captivitate: siue, quia codices novos, eosque authenticos confecerit: inuentis etiam novis characteribus, quae fortasse causa fuit, vel occasio potius eius fabulae divulgandae.

CAP. IV.

An editio ἀρχαίων sit ἰσότητος.

I. Vicquid est ἰσότης, est in Ecclesia authenticum. At Textus Veteris Testamenti Hebraicus, Novi Graecus, est ἰσότης. Ergo is quoque est in Ecclesia authenticus.

II. Maior apud omnes pios per se satis est certa. Sed & probatur his locis. Deuter. 12. Facies quascunque praecipio tibi. Et 24. Facies quascunque, docuerint te Sacerdotes Leuitici generis, iuxta id quod praecipuiis, & imple sollicitate. Num. 14. Cur transgredimini Verbum Domini, quod vobis non cedit in prosperum: Deut. 11. Ponite haec verba in cordibus, & in animis vestris: & suspendite ea pro signo in manibus, & inter oculos vestros collocare. Docete filios ut illa meditentur, quando sederis in domo tua: & ambulaveris in via: & accubaveris, atque surrexeris. Scribes ea super postes, & ianuas domus tuae.

III. Est autem eadem ratio etiam Novi Testamenti: cuius summam auctoritatem in Ecclesia quis nescit fuisse? Ioann. 14. Si quis diligit me, sermonem meum servabit. Qui non diligit me, sermones meos non servat. Et 15. Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, quicquid volueritis petite: & fiet vobis. Rursus, Vos amici mei eritis, si feceritis quascunque ego mando vobis. Possent alia multa colligi, si in re perspicua necessariae essent prolixiores demonstrationes.

IV. Iam, ne minor quidem probatione egeret, saltem inter Christianos. Si quis tamen quaerat, frequentissima sunt Testamenti utriusque testimonia. Petrus posterioris Epistolae cap. 1. ἡμεῖς ἀντιμαρτυροῦμεν ἰσότητος ὡς ἀληθῶς οἱ ἀγγελοὶ τοῦ κυρίου, Acti a Spiritu Sancto loquuti sunt sancti Dei homines. At loquuti sunt illi quidem Hebraice: quare contextus Hebraicus est a Deo inspiratus. Paulus ad Rom. Iudaeis testatur credita esse τὰ λόγια τῆς ἑσθῆς, oracula Dei: At non fuerunt credita, nisi Hebraice. Ergo, ij libri tumcum erant tantum Hebraice scripti, erant eloquia, erant oracula Dei: proindeque inspirati divinitus.

V. Eodem refer hos locos Deuter. 18. Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum similem tui: & ponam verba mea in ore eius: loqueturque ad

eos omnia, quae percepero illi: Qui locus, etsi peculiariter Christo applicetur, tamen extenditur etiam ad omnes Prophetas. Vnde sunt similes phrasae in Prophetis, Esaię 51. Posui verba mea in ore tuo. Hier. 1. Et misit Dominus manum suam, & tetigit os meum, & dixit, Ecce dedi verba mea in ore tuo. Ezech. 2. Loqueris verba mea ad eos. Et 3. Fili hominis, vade ad domum Israel, & loqueris verba mea ad eos. Quae igitur verba Prophetę loquuti sunt, erant a Deo. Erant autem Hebraica, ut constat.

VI. Et ne quis id putet referendum duntaxat ad viam vocem, hi loci probant pertinere ad scripta. Iere. 20. Hac dicit Dominus Deus Israel, dicens, Scribe tibi omnia verba, quae loquutus sum ad te in libro. Et 36. Tolle volumen libri, & scribes in eo omnia verba, quae loquutus sum tibi adversus Israel, & Iudam, & adversus omnes gentes, a die qua loquutus sum ad te, ex diebus Iosia vsq; ad diem hanc. Exod. 24. Scripsit autem Moses universos sermones Domini.

VII. Nec Novi Testamenti ratio alia, de quo illustrem habemus prophetiam Esaię 59. Spiritus meus, qui est in te, & verba mea quae posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, & de ore seminis tui, & de ore seminis seminis tui, a modo vsq; in sempiternum. Vbi manifestum est Novi Testamenti doctrinam appellari, verba Dei: Erant autem ea primum Graeca. Ergo verba illa Graeca sunt verba Dei, id est, ἰσότης, quidni igitur ἀσότητος?

VIII. Act. 2. Repleti sunt omnes Spiritu Sancto, coeperuntque loqui aliis linguis, prout Spiritus ille dabat eis loqui. Hinc constat Apostolos auctore Spiritu Sancto loquutos esse varijs linguis. Inter has autem erat lingua Graeca. Ergo concludimus, cum Apostoli Graeco loquerentur τὰ ἑσθῆς, id eos fecisse ex inspiratione divina. Quare linguam Graecam Novi Testamenti esse ἰσότης, ac proinde authenticam.

IX. Stapletonus respondet, textum Hebraicum tenendum esse pro textu verbi Dei, in quantum purus est & incorruptus, id est, quoad consonantes ipsas sine punctis, sicut Synagoga cum floreret, textum habuit, quem patrum ex usu loquendi, partim ex doctrina maiorum aduocabant, teste Hieronymo in Epistola ad Euagrium: Ut etiam hodie Rabbiorum commentarij sine punctis leguntur: & in Synagogis volumen legis. Nunc autem, quia adiunctis punctis quasi determinatur ipse textus: idque a Christi hostibus, qui vel aliter legerunt quam Septuaginta interpretes, vel ab illorum in Graecum versione, pravo animo & studio recesserunt, propterea non mereri tantam fidem.

X. Haec eo tendunt omnia, ut distinguatur textus in eum, qui constat solis consonantibus, & eum cui addita sunt puncta. De primo concedit totum argumentum Stapletonus. De secundo negat assumptionem, id est, eum textum (qui hodie habetur) determinatum (ut ipse loquitur) a vocalibus esse authenticum. Ratio est, quia vocales additae sunt a Iudaeis multis annis post Hieronymum. Iudaeos autem hostes veritatis hac sua additione multis locis textum corrupisse, Itaque non esse authenticum.

XI. Sed haec non sufficiunt refutando argumento. Primo, responsio est tantum de editione Hebraica: at inter nos controversia est etiam de textu Graeco Novi Testamenti. Itaque saltem pars altera & controuersia & argumenti manet intacta: editioque Graeca Novi Testamenti oppugnari non potest hoc argumento, quin sit authentica: unde sequitur Latinam versionem ab ea discrepantem non esse eundem auctoritatis.

XII. Secundo in textu etiam Hebraeo, ij tantum codices oppugnantur, qui habent adiuncta puncta. At extant etiamnum alij, e quibus omnia puncta sunt detracta, & leguntur a doctis facillime. Ergo haec saltem eorum codicum editio, erit per Stapletonum quidem authentica. Illud etiam volumen legis quod apud Iudaeos est in usu, teste ipso Stapletono, & ante eum Sixto Senensi.

XIII. Tertio puncta esse addita a Iudaeis post Hieronymum, non est verisimile. Sixtus Senensis lib. 3. huius sententiae autorem facit Iacobum Christophopolitanum in praefatione Psalmorum, qui vixit sub finem seculi decimi quinti: proinde recentior, quam ut ei simpliciter affirmanti in re tanta fides habeatur. Idem Senensis obseruat Eliam Leuitam asserere hanc vocalium additionem factam esse anno post vltimam vrbis euersionem quadringentesimo trigesimo sexto. Quod Sixto tamen non admodum probatur.

XIV. Iunius vir, in his rebus, magnus, ad Bellarmini cap. 2. lib. 2. annotat verum quidem esse Biblia particularia ferē omnia punctis caruisse: non tamen publica atque authentica, quae in Synagogis erant: illud difficultate factum esse: hoc vero religionis necessitate. De qua tamen distinctione, quid dicam non habeo: ac ne ille quidem plura, aut exposuit, aut indicauit. Tantum moneo scripsisse Hieronymum Epist. 126. Nec refert vtrum Salem, aut Salim nominetur: cum vocalibus in medio literis per arva utantur Hebraei: & pro voluntate lectorum, atque varietate regionum diuersis sonis atque accentibus proferantur, Vbi vides non omnino negari vocales, sed duntaxat rarum vsum indicari: qui quidem obrinet etiam nunc apud eos homines. Vnde potest Iunij sententia firmari.

XV. Sed dico vocales nominari dupliciter, vel pro ipso sono, vel pro eius soni figura: quae duo differre inter se non est pluribus docendum: cum ipsa constet experientia: quia cum idem sit vocalium sonus ferme apud omnes, tamen varia est pictura, Hebraeorum, Syrorum, Graecorum & Latinorum. Ego de pictura nolim sane contendere, dum, quid certius in alterutram partem aut ipse inuenero, aut alii indicauerint. Cum haec tamen viderim magnos viros dissentientes. Nam Martinus Nauarrus stat ab Eliae sententia: quā impugnant Antonius Rudolphus Cegalerius: & Buxtorfius viri doctissimi. Possunt igitur concedere olim fuisse codices absque punctis, hoc est, absque vocalium pictura. Sed quid hoc ad rem, si, cum legerentur, siue sono esse non poterant? Nam certe consonantiam absque vocalibus vsus nullus. Itaque etiam ab initio necesse vocales certas singulis vocibus, imo singulis syllabis esse affectas: ut eius scriptio nis vsus esset aliquis.

XVI. Fuerintne aliae ab iis, quas hodie in usu esse videmus, controuersia est. Et qui asserunt, indicia quaedam colligunt, siue coniecturas satis tenues. Ut quod Gen. 47. מִיטָח quidam legerunt Mittah & lectulum sunt interpretati, in quibus est Hieronymus. Alij Mareh, & baculum appellarunt: & sic Septuaginta ἐξ ἰδῶν dixerunt. Sic Genes. 36. מִימֵי, alij Iemim legunt & milos interpretantur: alij vero Iammim & aquas calidas intelligunt. Ridiculum autem exemplum adducit Senensis Rabbiorum, Saulis peccatum in conseruando Amalee, excusantium ex amphibolia vocis מִימֵי, quae si legatur Zaccar masculinum significat, memoriam vero, si Zeke. Quasi vero Samuel cum

verum est in sexta Synodo, sic enim idem appellat, cum versio facta est in Græcam linguam: & in septima tempore Joannis Hircani, Simeonis filij, annis ante Christum centum triginta quinque.

X. Post Christum, probatur primo ex enumeratione Canonico-rum librorum. Certe Origenes apud Eusebium historiæ lib. 6. c. 25. ita Veteris Testamenti libros enumerat, ut eorum addat nomina Hebraica. Omnes autem Græci proculdubio, cum Novi Testamenti libros enumerant, Græcam editionem laudant: non enim Latinam, quam non noverant.

XI. Deinde probatur ex editionibus & versionibus. Nam qui ex Hebræo vertebant in Græcum, primi omnium Septuaginta, exemplaria habebant authentica, eaque exprimere conabantur, missa Hierosolymis à summo Sacerdote. Similiter posteriores Theodotion, Aquila, Symmachus, eo ipso quod non contenti editione Septuaginta, ipsi manum operi admoverunt, ostenderunt haberi suis temporibus authentica volumina Hebraice. Ne aliud de Hieronymo iudicium. Quod quidem à seipsis possunt hodie Papistæ coniectere. Nam, quia Latinam editionem vulgatam habent pro authentica, ideo si Biblia transferunt, eius exemplaria præ oculis habent; non vero Hebraica, aut Græca. Sic Hieronymus Leopoldinus Polonice: Ioannes Dietemburgicus Teutonice: Ioannes Eckius Germanice: Louanenses Gallice; & Anglice. Itaque certum est argumentum.

CAP. VI.

Ex prima editione reliqua omnes iudicantur.

I. Quæcumque Bibliorum editio eiusmodi est, ut ad eam reliquæ omnes comparatæ, iudicentur, & corrigantur, siue addendo, siue auferendo, siue mutando, ea est authentica. At Veteris Testamenti editio Hebræa: & Novi Græca, eiusmodi est. Ergo est authentica. Maior per se patet.

II. Minor probatur, cum autoritate, tum praxi. Augustinus refertur à Gratiano dist. 9. his verbis, *Ut veterum librorum fides de Hebræis voluminibus examinanda: ita novorum veritas Græci sermonis normam desiderat.* Idem de Doctrina Christiana libro 2. c. 11. *Latina lingua homines, duabus aliis ad Scripturarum divinarum cognitionem habent opus, Hebræa scilicet & Græca; ut ad exemplaria præcedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit Latinorum interpretum infinita varietas.* Et cap. 15. *Libros Novi Testamenti si quid in Latinis varietatibus ritubet, Græcis cedere oportere non dubium est.*

III. Hieronymus hæc in re multus est. Hebraici contextus auctoritatem constanter vindicavit à peruerfa sui seculi consuetudine, quæ tota inhærebat Latinis versionibus: primasque editiones fontibus comparavit, versiones autem rivulis. Epist. 102. quæ est ad Marcellam; cum tueretur se aduersus eos, quibus displicebat ab eo tentata Novi Testamenti emendatio; protestatur, se ad Græcam originem, unde & ipsi translati non denegant, voluisse reuocare Latinorum codicum vitiositatem. Quibus (inquit) si displicet fontis vnda purissimi, cænosos rivulos bibant. Et in Commentariis cap. 8. Zachariæ, referturque à Gratiano dist. 76. *Cogimur ad Hebræos recurrere, & scientia veritatem de fonte magis, quam de rivulis querere.* Et præfatione in Pentateuchum æmulo suos hoc sarcasmo ferit, *Aliud est si emendatio sit exemplaria Latina quam Græca, & Græca quam Latina.* Denique, ut alia præteream, Epistola ad Vitalem, recursum ad Hebraicum contextum appellat sua solita præfida, *Si aliter haberent Septuaginta interpretes, aliter Hebraica veritas, confugere poteramus ad solita præfida, & arcem lingua tenere vernacula.* Et ad Suniam & Fretelam, *Sicut in Novo Testamento, si quando apud Latinos questio exoritur, & est inter exemplaria varietas, recurrimus ad fontem Græci sermonis quo novum scriptum est instrumentum: ita in Veteri Testamento, si quando inter Græcos, Latinosque diuersitas est, ad Hebraicam recurrimus veritatem, ut quicquid de fonte proficiscitur, hoc quæramus in rivulis.*

IV. Ambrosius his accedit; de Spiritu Sancto lib. 2. c. 6. *Si quis de Latinorum codicum varietate contendit, (id est, obiicit mihi Latinos codices non omnes ita legere) quorum aliquos perfidi falsauerunt, Græcos inspiciat codices.* Et de Incarnationis Dominicæ Sacramento, c. 8. *Ita in Græcis codicibus inuenimus, quorum potior auctoritas est.*

V. Praxis autem illustris est. Primo, Origenis Hexapla & Octapla in hunc finem erant instituta; ut varias editiones Græcas, non inter se tantum collatas exhiberent, sed præcipue cum Hebræo contextu comparatas; annotatis quæ superfluebant, aut deerant, aut deflecebant. Mitro Luciani Hefychiique editiones, quintamque & sextam: quia non certo scimus quænam fuerint: vitumne correctiones ex Hebraico contextu, an potius emendationes ex variorum exemplarium collatione.

VI. In Ecclesia Latina res est absque controvèrsia. Hieronymus enim, Damasi Pontificis auctoritate coactus, Novi Testamenti correctionem instituit, cuius editio iam pridem erat in vsu apud Latinos. Correctionem autem, non ex plurium exemplarium collatione, quod faciunt hodie Papistæ post Tridentinum Decretum: sed ad veritatem Græci contextus. Sic enim ipse testatur scribens ad Damasum, obrectatores suos obiurgando, *Si Latinis exemplaribus fides est adhibenda, respondeant quibus: tot enim sunt exemplaria pene quot codices. Sin autem veritas est querenda de pluribus, cur non ad Græcam originem revertentes; ea quæ vel à vitiosis interpretibus male reddita: vel à præsumptoribus imperitis emendata peruersius: vel à librariis dormitantibus, aut addita sunt, aut mutata, corrigimus? Atque hoc se postea fecisse profiteretur, Hæc præfata iunctura pollicetur quatuor tantum Evangelia, codicum Græcorum emendata collatione. Atque hunc eius laborem Augustinus maximis laudibus est profecutus, Epistola 10. *Non paruas Deo gratias agimus de opere tuo, quod Evangelium ex Græco interpretatus es.* Ex quibus verbis illud etiam observare debemus; tantam fuisse eius correctionis diuersitatem ab editione priori, ob infinitas mutationes, ut Augustinus ausus sit interpretationem appellare: quasi eodem modo laborasset in Novo Testamento, ac in Veteri, quod tamen certum est non fecisse.*

VII. In Veteri dupliciter observauimus laborasse; primo emendando eam quæ in vsu erat editionem, ex cessibus & defectibus notatis per asteriscos & obelos. Sed cum ne sic quidem satis puram videret, animum appulit ad integram versionem, quantum uis oclamantibus multis, quibus non aliter conuicta sapiebant, quam nostris hodie Papistis; ita ingenium quasi vinum probantibus, ut eius utar verbis.

VIII. Hieronymo addantur multi ex postremis temporibus viri, ut reli-

qua taceam, certe magni nominis, Lyranus, Burgensis, Laurentius Valla, Erasmus, Isidorus Clarius, alijque, quos i. c. magno numero nominauimus. Et si placet, etiam Leonis Pontificis Romani autoritas, cuius consensu Sanctus Pagninus id ausus est attentare. At hoc illos quis vnquam credat in animum induxisse, nisi id ante omnia persuasissimum haberet, quod nos defendimus. Ergo argumentum certum est.

IX. Variæ sunt aduersariorum exceptiones. Nonnulli tempora distinguunt. Stapletonus maiorem esse concedit puritatem fontis, quam rivuli, nempe si intelligatur de fonte puro & incorrupto: sed talem non esse nunc Hebraicum contextum: proptereaque Hieronymum tantum illi derulisse, quia eius tempore, punctis non appositis, purior esset, & magis incorruptus. Canus id ipsum respondebat: sed addebat etiam varietatem codicum Latinorum: ut omnino dupplicem causam constitueret, ob quam Hieronymus ad Hebræa recurrerebat. Vnam, quod non tam turbidi fontes erant, nec primariæ Scripturarum scaturigines conturbatæ; alteram, quod tunc varietas Latinorum codicum, & dissonantia magna erat. At modo (inquit) cum exemplarium Latinorum una apud omnes concordia sit, potius Græca varietas, per Latinam editionem sumenda, saniorisque consilij est, limpidam aquam à lacunulis defacatis, quam ex turbato fonte liquorem obscenum bibere.

X. Bellarminus vero respondet, quatuor temporibus licere nobis recurrere ad fontes Hebræos & Græcos, ut illi Patres monent. Primo, quando in Latinis codicibus videtur error esse librariorum: Secundo, quando Latini codices variant, ut non possit certo statui, quæ sit vera vulgata lectio: Tertio, quando verba aut sententia in Latino est anceps: Quarto, ad energiam & proprietatem vocabulorum intelligendam. Canus addit alias, quas vocat utilitates. Esto igitur quinta, quando differunt cum infidelibus: sexta, quando explicandæ sunt dictiones quæ magnam emphasin habent, aut aliquam innatam proprietatem apud Hebræos & Græcos, quam Latinus sermo exprimere non valet: septima, ad eruendos plures sensus Catholicos ex eadem Scripturâ, præsertim cum apud Græcos & Hebræos est æquiuoca: octaua, ad quædam vocabula, vel Hebræica, vel Græca percipiendâ, quæ in editione Latina remanserunt.

XI. Sed hæc nihili sunt. Enimuero de codicum corruptorum calumnia non nihil iam diximus: & possunt multo plura ex Hieronymo colligi cum commentariis aspersa, tum maxime tertio Epistolarum tomo identidem occurrentia. Quis enim non obseruauit eum propositas omnes quæstiones in Veteri Testamento soluere exposito prius textu Hebraico? Imo quis non miratur horum hominum confidentiam, qui audacissime vociferantur vocalium mutatarum corruptionem, & tamen ne tenuè quidem indicium proferte possunt? Corruptionis inquam, Nam vocalium varietates scimus posse colligi, ut antea diximus, ut cum in quæstionibus in Genesim obseruat Hieronymus $\eta\omega\lambda$ secundum varietatem accentus posse & mulierem intelligi, siue $\alpha\delta\iota\delta\alpha$, ut Symmachus transfulerat, seruata etymologia, siue assumptionem, ut Theodotion: & rursus $\delta\iota\mu\sigma\mu$ Epistola 121. ad Damasum, vel quinque vel armatos. Et alia forte nonnulla. Sed quid si hæc ipsa fidem testantur eorum qui vocales apposuerunt? Nã hodie ea ipsa duo vocabula sic leguntur, quomodo Hieronymus probat, nempe ut non significant aut assumptionem, aut quinque; sed viraginem, & armatos. Præterea quid de punctis queritur? Quomodo enim nunc extant eadem Biblia sine punctis? An hæc saltem concedunt esse authentica? At ne sic quidem approbabitur Latina editio. Non est, inquam, Latina editio conformis Bibliis Hebraicis, quæ sunt absque vocalibus. Quod vel ex Hieronymo discas, cuius tempore negant vocales additas fuisse.

XII. In codicibus autem Latinis quid dicam? Arguam-ne Cani socordiam, aut increpem potius peruersitatem? Esse autem Latinorum codicum apud omnes consentientem fidem? Imo nunquam iustus Hieronymus conquestus est tot esse exemplaria, quot codices. Nã Ioannes Harlemius, præfatione in varias lectiones Latinorum Bibliorum, testatur se vsum esse quidem manuscriptorum codicum, præter eos quibus vsus erat Hentenius. Et Franciscus Lucas librum edidit non paruum hoc eodem argumento, cuius initio profiteretur habuisse impressa exemplaria semper octo aut nouem, scripta triginta duo aut tria; ut minimum sæpe plura; & quidem præter ea quibus ante vsu essent Parisienses & Hentenius. Itaque hanc varietatem dissimulare, quid aliud est, quam negare Solem ipsum meridiem lucere?

XIII. Imo ne hoc quidem excipere licet, quod subindicat Canus, antiquas illas discrepantias non potuisse tolli, nisi ad exemplaria Hebraica & Græca referrentur, has vero posse. Nam contra, tum Franciscus Lucas, tum ipse Harlemius, ut plurimum eo confugerunt. Exempli gratia, Exod. 15. *Ingressus est enim equus Pharaonis currens, & equitibus eius in mare.* Sincera est (inquit Lucas) aliorum codicum lectio, equus Pharaonis: ita enim Hebraice est, סוּם פָּרַעִי , סוּם פָּרַעִי , quanquam nihil est mutatum in Bibliis Sixti. Et Iudicum 15. cū alij ligna legerent, alij lina: *Verisimile omnino est (inquit) non ligna, sed lina scribendum esse: nam & Hebræi codices, & Græci, atque Chaldaei, ita habent.* Harmelij autem hæc sunt verba, *Cum varias vulgatæ Latinæ editionis lectiones inuenimus, quam ad eam ad textum Hebraicum, Chaldaicum, & Græcum in veteri instrumentis, aut ad Syrum & Græcum in nouo, propius accedat, indicare volumus: tum quod hoc omnibus sacrarum literarum studiosis longe gratissimum fore putarem: tum quod turbatis rivulis ad fontes recurrendum esse excellentes doctores, atque Ecclesia Catholica & omnia, semper iudicauerint.* Quibus verbis iste agnoscit et hodie Latinæ editionis rivulos esse turbatos: longe discedens à Cani supina negligentia. Sed diuinabat opinor Canus Sixtum quantum hoc sibi sua pontificia autoritate dignum opus vendicaturum; ut posthac haberemus Biblia eius nomine insignita: in quibus, quia non poterant omnes non diu facile solui, saltem eos nouus Alexander secaret. Scilicet, hoc modo (si sic fata volent) optime consulens Christianitati, an potius importune רובאיון פְּרִיטוֹס ? Nã alioqui Concilium Tridentinum, neque editionis eius exemplaria errorum expertia esse iudicauerat (ut obseruauit Franciscus Lucas in Epistola dicatoria) neque etiam certum aliquod editionis exemplar sequendum omnibus proposuerat: tantum editionem ipsam authenticam definiturâ: hoc est, aerem verberauerat, & Hippocentaurus Tragelaphosque venâdos proposuerat.

XIV. Quis? quod non tantum eiusdem editionis codices varij conferendi sunt, sed etiam variæ editiones inter se comparandæ? Ita sensit Hieronymus Epistola ad Suniam & Fretelam: recurrendum esse ad Græca exem-

VI. Nec est, quod mihi aliquis obiciat auctoritatem Ecclesie, ad quam se ij recipiant, qui ambiguitates solutas velint. Nam primo ea pertinet ad re- rum potius, quam verborum interpretationem. Nos autem hic de verbis agimus, postea suo loco de rebus acturi. Secundo, nulla auctoritas Eccle- siæ has omnes soluit ambiguitates, vt patet ex propositis exemplis, ostendunt enim decretum aliquod, quo sancitum sit, quanam potior sit interpretatio, Augustini- ne? an Lyran? an Iacobi Perez? an Carthusiani? Imo neque vera Ecclesia Papistica, quæ sibi omnia vendicat, vt certos Codices, ita certa com- mentaria declarauit vnquam esse authentica. Deniq; , quidni Hebraici contex- tus ambigua, hæc mihi soluet auctoritas, æque ac Latini? Certe, si Latina edi- tio quamuis multis locis ambigua, est tamen authentica, quia explicatur ab Ecclesia: eandem ob causam erunt etiam Hebræi fontes authentici, quia si qui sunt in eo accipites sensus, illi omnes mihi possunt ab eadem Ecclesia exponi.

VII. Rursus, quæro quid sibi Sixtus velit. Hoc est censet, ne aliquan- do fuisse Hebraicos fontes authenticos, an vero nunquam. Si nunquam, tum ille profecto ipsa se absurditate ridiculum præbet. Eritque hæc mag- nifica veritatis victoria, cum aduersarium coget, in eos se laqueos induere. Est enim luculentissima λέξις methodus γειν εἰς τὸ ἀποδειξάν. Sed hoc Sixtus non diceret, vir, etsi Papista, tamen doctus. Fontes autem Hebræi aduersarios nullos vnquam passi sunt, non imperitos.

VIII. Ergo alterum fatebitur, nimirum aliquando fuisse authenticos. Tum ego rursus quæram, quomodo statuatur de ambiguitate, sit- ne fontibus naturalis, an vero accidentaria. Nam si sit accidentaria, vident omnes, nul- lum esse ipsorum fontium vitium, sed eorum qui fontibus abutuntur, qui- bus nimirum, non est adeo in promptu eius linguæ cognitio, vt nihil illis sit obscurum. Quod si est, tum omnes facile vident, iniquum esse, vt nullo suo merito, sed tantum hominum imperitia diuini libri sua auctoritate excide- rint. Et idem accidere possit versionibus tum Græcæ tum Latinæ. Neutra enim hodie tam est vulgaris, vt omnibus Christianis sit facile cognita, quæ vix etiam à paucis exercetur.

IX. Sin est ambiguitas naturalis, eodem reuoluimur, quo prius. Nempe falsam esse consequentiam. Nam ita semper fuisse ambiguum necesse est. Quod si igitur aliquando fuerit authentica, & vnde sit, ergo non potest am- biguitas legitima causa esse, vt non sit authentica. Et sane concedit Bellar- minus de Verbo Dei, lib. 2. cap. 10. argument. 3. saltem Hebræis authenticam fuisse Hebraicam editionem, vt Græcis Græcam, Latinis Latinam. At vero hic ipse locus à Sixto citatus ex Genesi, ipsis Hebræis fuit difficilis. Testatur Hieronymus in quaestionibus in Genesim. Multa, inquit, & varia apud He- braeos de hoc capitulo disputantur, apud Græcos quippe & nostros super hoc silen- tium est.

X. In quibus verbis illud specialiter obseruandum, non tantum apud Latinos, magnum fuisse de hoc loco silentium, quibus saltem cognitum erat, quid essent aquæ calidæ, quas legebant in sua editione, sed etiam apud Græ- cos, qui vnde scire poterant, quid esset ἰαρούμα? Quid autem præstat, dubita- re, an prorsus nihil intelligere? Et tamen erat Græcis sua editio authentica, si Bellarmino & aliis credimus. Mirum vero, si tanta obscuritas non ob- stet auctoritati Græcorum Codicum, & ἀμφιβολία Hebræos de suo folio de- turbet. Certe nemo est sanus, qui non malit dubia esse quæ legit, quam omni- no incognita.

XI. Quid? quod ad ambigua explicanda confitentur Bellarminus & Ca- nus, plurimum valere ipsos fontes? Et sane ita est, constatque certissima ex- perientia, locum pene sine numero. Olim Ariani Catholicis multum ne- gotium facebant de hoc Proverbiorum loco ex. 8. ca. Κύριος ἐπέστη αὐτοῖς ἀπο- κλύειν αὐτὸν εἰς ἰεραὶ καὶ τοῖ. Dominus condidit me initium viarum suarum in opera sua. Vnde probabant filium Dei, esse creaturam, & sudarunt multum Patres in hoc soluendo nodo. Athanasius referebat ad humanitatem. Hilarius in libro de Synodis, dixit, quia Dei filius non corporalis partitudoinis est genitus ex- emplo, sed ex perfectio Deo perfectus Deus natus est, idcirco aut creaturam se esse sa- pientiam. Epiphanius negauit agi de sapientia quæ sit Dei filius. Alij aliter. Sed Hebraicus contextus facile nodum soluit, qui habet Dominus possedit me. כִּנְוִי הוּוֹהוּ. Sic etiam quotidie Papistarum retundimus audaciam consideratis fontibus, quos hanc ob causam tanto prosequuntur odio. Itaque hoc argu- mentum nullum est.

CAP. IX.

An qui herent fontibus, ij sequantur Rabbiorum placita.

I. Quidque Hebraicis exemplaribus adhærescunt, ij coguntur sequi Rabbiorum expositiones, & non Catholicorum. At Christiani non sequuntur Rabbiorum expositiones, sed Catholicorum. Ergo Christiani non adhærescunt Hebraicis exemplaribus. Argumentum est Cani, & probat maiorem, quia Catholici, vel Septuaginta Interpretum, vel Latinam editio- nem exposuere. Minorem autem, quia indignum est, vt nunc denuo ab He- bræis nostræ fidei oracula petantur.

II. Respondeo dupliciter intelligi Scripturarum expositionem, nempe vel rerum vel verborum. De expositione verborum negatur minor. Nam Hieronymus non est dedignatus se Iudæo committere, vt Hebraicam & Chaldaicam linguam ab eo disceret, & quidem magno pretio, neque illum ob eam causam quisquam vituperauit vnquam. Et sane non video, quid in eo sit periculi, magis quam cum ab Ethnicis quotidie linguam discimus tum Græcam, tum Latinam.

III. Et tamen negari etiam maior potest. Non enim ea sunt nostra tem- pora, vt nemo Christianorum Hebraice sciat, quemadmodum Hieronymi seculo. Quin potius magnus est numerus eorum virorum quibus cognita fuerunt omnia eius idiomatis mysteria, vt ausint certare cum peritissimis Iu- dæorum. Variabunt certe & Mercures Luteræ docente, ipsi Iudæi sunt ad- mirati. Quid Pagninum dicam & Munsterum, & Quin iuarboreum, & Cle- nardum? Quid Ceualerium, & Corneliu Bertramum, & Ariam Montanum, & Genebrardum, & Iunium, & magnum Scaligerum, & reliquos? Ex iis iam tuto possumus, absque vilo Iudaismi periculo petere quicquid necesse est ad exactam linguæ sanctæ cognitionem.

IV. Iam si Canus se loqui dicat de rerum expositione, negatur maior. Cum enim ad Hebraicum contextum confugimus, nõ à Rabbini quicquam petimus, sed à Prophetis, super quorum fundamento Paulus dixit fideles sta- biliri, quibus etiam Petrus admonuit, eos qui attendunt, bene facere. Quis autem neget facilius mentem percipi Prophetarum, si ij nos suo ore allo- quantur, quam per interpretes?

V. Ad probationem respondeo, primo non disci mysteria fidei tantum ex commentariis veterum, sed etiam, & quidem potissimum è textu, vnde illos ipsos commentariorum autores didicisse oportuit. Itaq; datur tertium mem- brum, vt discamus vel à Rabbini, vel à Commentariis, vel à textu. Ergo et- iam si non discam à Commentariis, non ideo necesse est à Rabbini.

VI. Quamuis non Commentaria quidem erunt inutilia. Quia etsi Græ- ci, Latiniq; Patres Hebraice nesciuerunt, tamen Christiani fuerunt, ideoq; Theologi: Hebraice autem scire ad Grammaticam spectat. Illud vero etiam sine Grammatica comparari potest. Sic plerunque videmus ex Patrib. pluri- mos deceptos à praua versione, optimum è singulis locis sensum eruere, etsi recedentem à mente Prophetæ. Augustinus præratione in Psalm. 33. cum præ- manibus haberet vitiosissimam versionem cap. 21. prioris libri Samuelis, & legeret, Et ferebatur manibus suis, προεβόηθη ἱεροῦ, Græce παραδίετο ἐν τοῖς χερσὶν αὐτοῦ, confugit ad Eucharistia mysterium, in quo se suis manib. quo- dammodo Christus portabat. Omnino pie, quia erat Theologus, sed ἀνοή- διοῦτος, quia linguæ sanctæ ignarus.

VII. Huic argumento vicinum est hoc alterum eiusdem, à Stapletono approbatum & usurpatum agente de auctoritate Latinæ editionis. Sane, in- quit, dum prouidam Dei dispensationem aduertimus, facile videmus, quemad- modum cum fidei rectitudine connexa semper fuerit Scripturæ veritas, & cum il- la solita sit emigrare. Donec enim apud Iudæos solos firmitas persisterit rectæ fidei, apud eos quoq; solos Scripturarum soliditatem cognoscimus latuisse. Postea verò quam veritas à Iudæis repulsa, à gentibus suscepta est, digna Ecclesia gentium est habitata, quæ proprio suo idiomate, id est, Græco, quod & vulgatissimum erat inter eos qui ex gentibus crediderant, Scripturam Novi Testamenti acciperet. Porro autem, cum ad Latinos deuolui iam fidei veritas cepit, Græcis maxima ex parte, ab Ecclesia corpore disiunctis, certe dignam aliquam Scripturæ stabilitatem La- tinos accepisse consequens fuit. Formabitur hoc modo: Si Scripturæ Hebraicæ sunt authenticæ: ergo apud Iudæos est Scripturarum soliditas. At posterius absurdum, ergo & prius. Probatur assumptum, quia cum fidei rectitudine connexa semper fuit Scripturæ veritas, vt patet experientia.

VIII. Respondeo, quod dicitur apud Iudæos esse Scripturarum stabili- tatem, intelligi vel apud solos Iudæos, vel apud eos quidem, etsi non solos. Pri- mo modo, negatur consequentia, quia textus Hebraicus non est apud solos Iudæos, sed etiam apud Christianos, qui illum multis editionibus suum fe- cerunt, vt Origenes per Tetrapla, Hexapla, & Octapla, deinde Complutenfes, nouissime Antuerpienses, & alij.

IX. Posteriori autem, rursus distingo. quomodo sit Scripturarum soli- ditas apud Iudæos, an tantum quantum ad textum, an vero etiam quantum ad fidem. Si quantum ad fidem, vt significetur Iudæos vere & sincere am- plecti Scripturam, rursus nego consequentiam: Nam Paulus contra dicit, poster. ad Corinth. 3. Occalluerunt mentes illorum. Nam usque ad diem hodie- rum in lectione Veteris Testamenti manet non retectum velamen illud, quod per Christum tollitur. Sed ad hunc usque diem, quum legitur Moses, velamen cordi eorum impositum est. Quis non inde videt haberi posse Biblia authentica, vt tamen non habeatur fides?

X. Sin autem, quantum ad textum, nego assumptum. Reuera enim nihil est absurdi, apud Iudæos fidei hostes, existere authenticum contextum Bib- liorum. Paulus certe asserit, & in eis obprobrium reo λόγι & ἱεροῦ, eis credita esse eloquia Dei. Quia nos credimus (inquit Anselmus) veras esse Scripturas, quas illi tradiderunt nobis, & à nulla alia gente libros diuina auctoritatis receperunt. Driedo Iudæos vocat capfarios Scripturarum nostrarum.

XI. Falsum est itaque, quod de prouida Dei dispensatione Canus se ia- ctat obseruasse, delusus à suo Titelmanno, nempe Scripturarum veritatem cum fidei rectitudine, solitam emigrare. Nam contra Driedo de ipsis Iudæis ita loquitur, Ipsi inimici fidei nostræ, habentes Scripturas nobiscum communes, dum non intelligunt earum veritatem, etiam inuiti testimonium perhibent veri- tati, eosdem codices habendo & seruando.

XII. Et sane quæro, quando fidei rectitudinem amiserint Iudæi. Fate- buntur, opinor, statim post Christum crucifixum, imo vero, tum cum Chri- stum crucifixerunt, sese his ditis exsecrantes, Sanguis eius sit super nos, & super filios nostros, Matth. 27. At longo post eum diem tempore, id est, ad annos vt minimum, quadringentos, Iudæi quantumlibet infideles, habuerunt Codi- ces authenticos. Nam Hieronymus eos fontibus comparat, & quidem pu- rissimis, nostrisq; aduersarij fatentur eo tempore nondum esse corruptos.

XIII. Sed in Ecclesia Græca magna est inconsiderantia Cani. Necesse est enim vt fateatur, vel per annos minimum mille Latinam Ecclesiam ca- ruisse illa Scripturæ stabilitate, vel multo ante id tempus Græcos rescissos es- se ab Ecclesia. Atqui vtrumque falsum est. Nam apud Latinos Latine exsta- bant libri Sancti longe ante Hieronymum, vel saltem ab ipso Hieronymo. At longe post Hieronymum in Græcia persistit Ecclesia.

XIV. Quid? quod hæc non bene comparantur? Nam vt concedamus à Græcis discessisse fidei veritatem: tamen ipsis iudicibus Papistis Græca tran- slatio est diuina, eamq; hodie illi ea laude ornant. Quid ergo cause adferre possunt, quominus dicamus, diuinos esse codices Hebræos, quantumlibet Iudæi, quorum ea lingua erat, discesserint à fide?

XV. Quid rursus: si negem nos Hebræos, & Græcos codices habere ab Hebræis & Græcis infidelibus? Sed ab Hebræis potius, & Græcis fidelibus? Nemo enim dubitat, multos è Iudæis credidisse in Christum. Apostoli om- nes erant Iudæi: Paulus etiam Phariseus. Quis credat horum nemini vlos fu- isse Hebræos codices? Quidne vlli quidem ex tot millibus, qui prædicante Petro crederunt? Vt taceam, Ecclesiā, quæ Hierosolymis perdurauit ad an- nos plurimos. De Græcis autem res est manifestior, quam vt sit prolixius ex- plicanda. Si ergo apud infideles fatear non remansisse Scripturæ solidi- tatem, satis tamen multi restant fideles, à quibus eam disces- sisse, nemo ausit asserere.

**

et ipse Cain debeat septuplum puniri. Et paulo post, cum hanc expositione...

XLIV. Locus decimus poster. Paralipomenon 21. Iosaphat vocatur rex Israel...

XLV. Nos vero his locis aliquantum recedi ab usu communi concedimus. Nam post Salomonem sectum esse regnum, ut aliud esset Iudæ, aliud Israelis...

XLVI. Vadeamus locus. Secundi Paralipomenon 26. transpositis duabus literis...

XLVII. Atqui Septuaginta non habent Ammonitas, neque ex eo versu, neque sequenti...

XLVIII. Sed, inquit, ex versu sequenti apparet legendum Ammonitas. At ego nego...

XLIX. Locus duodecimus. Josue 21. totus versus 36. in quo numerantur quatuor civitates refugii...

L. Nihil sincere Gordonus agit. Deest (inquit) in omnibus antiquis Bibliis. Atqui hoc falsum scire potuit ab illo ipso...

LI. Christiani addiderunt. Falsum, inquam. Nam quomodo addiderunt codicibus illis, quos Kimchi vidit...

LII. Tum autem vide nequitiam. Corruptus est textus Hebræus: quia in plerisque exemplaribus non reperitur...

fentiuntne omnes codices? Imo Lucas, Magna hoc loco exemplarium, nec tam Latinorum diversitas...

LIII. Decimustertius locus ex Psalm. 37. ubi versus, Injusti punientur, qui habetur apud Interpretes Septuaginta...

LIV. Etiam ludit insultans Scripturæ. Nam quid est ludere, si hoc non est Proh Dei atque hominum fidem?

LV. At imperfectus est ordo literarum. Valeat (inquam) hæc coniectura, apud eos, qui calumniari malunt...

LVI. Decimus quartus locus Genes. 49 in præclara illa prophetia patriarchæ Jacob de Christo...

LVII. Quinam Iudæi, inquam? Non post Christum. Nam neque Septuaginta habent, neque paraphrasis Chaldaea...

LVIII. Verum enimvero vide mihi quantum vir distet a viro. Infirmam de prophetiæ de Christo corruptionem factam deierat Gordonus...

LIX. Et vero plerique Rabbini exponunt de Messia. Porchetus & Galatinus laudant Bereschit Rabba...

LX. Atqui hæc vox שׁוּרָה Hebraice nihil significat, inquit Salmcro, Prolegomeno 4. aut occultæ est & ignotæ significationis...

Deo, qui mundum fecit. Apud Eusebium Dionysius conquerens suas Epistolas corruptas, Nec mirum certe, si quidam Dominicus Scripturas dedita opera deprauare aggressi sunt. Item autor libri contra Artemonis haeresin, Sacras audacter deprauarunt Scripturas: Veteris fidei canonem abrogarunt. Theodoretus: Tatianus composuit Euangelium quod dicitur per quatuor, amputatis genealogiis, & aliis, quacunque ostendunt Dominum natum esse ex David secundum carnem. Quid haec quaelo ad nostrum Euangelij contextum? Nisi forte contendant Sophista, eas omnes corruptiones in eo adhuc extare: & haberi hodie tantum particulam Euangelij.

IV. Breuiter, nam clara res est: fatemur saepe conatos haereticos esse iam olim Scripturae textum corrumpere: nam cur negemus olim factum, quod necdum Papista desperarunt: Sed negamus consequentiam. Quia, vt detrahat fides nostris codicibus, non satis est vt conati sint quidam corrumpere, sed omnino, vt corruerint: & inde non supersint exemplaria incorrupta. At nos negamus hoc factum, Imo scimus Deum prouidisse Ecclesiae, & eos ipsos locos haberi nunc integros, in quibus corrumpendis sudabant haeretici.

V. Alterum argumentum. Apud Graecos ortae sunt omnes fere antiquae haereses, Manichaeorum, Valentinianorum, Ariatorum, Macedonianorum, Nestorianorum: qui omnes conabantur varijs artificijs peruertere Scripturas, praesertim Noui Testamenti.

VI. Atque haec puerilis τὸ πλοῦς, imo βαρβαρὸς est: reapse enim idem argumentum cum praecedente. Conati sunt haeretici corrumpere: id prolixè concessum. At corrupisse constanter negatum. Concedo plerisque haereticos ortos in Graecia. Sed idem dico, eosdem in Graecia potentissime confutatos à viris magnis, magno numero: quibus totidem pares vix habuit Latina Ecclesia. Itaque Graecia, hac saltem parte, instar est scorpis, à quo praesentissimum antidotum aduersus suum venenum. Atque adeo conatus istos Graecorum haereticorum Latini non habuere cognitos, nisi à Graecis: hodieque etiam omnes notatos inuenimus in horum libris. Itaque recte Bellarmin. c. 7. lib. 2. de Verbo Dei: Et si multa deprauare conati sint haeretici: tamen nunquam defuerunt Catholici, qui eorum corruptelas detexerint, & non permisissent libros sacros corrumpi.

VII. Sed experimenta habebunt fortasse aliquid solidius. Inquiramus. Primus locus apud Bellarminum est ex 15. ca. 1. ad Corinthios, vbi cum legendum sit, Primus homo de terra terrenus, secundus homo de caelo caelestis: vt non solum Latina versio habet, sed etiam Caluinus probat: Graeci tamen codices constanter legunt, Secundus homo Dominus de caelo, & δεύτερος αὐτῶν πρὸς Κίε. Quam deprauationem fluxisse ab autore Marcione, patet ex Tertulliani lib. 5. contra Marcionem.

VIII. At nos in Graeco textu corruptum quicquam agnoscere non possumus. Et primo Caluinus probare Latinam editionem, non religiose dictum. Nam ille citat quidem interdum, sed non comparat Graeco contextui, cui in Commentarijs tam secure acquiescit, vt Latinam, quasi nunquam sibi visam, penitus dissimularit. Quid mirum autem, si aliquando alias, semel, iterumve aut tertio, recitavit aliud agens, id est, cum haec verborum discrepantia neque conferret suo argumento quicquam, neque detraheret.

IX. Esse autem à Marcione, Dominum, fateor annotatum. Sed quaero, quo iure. Non tantum enim exemplaria Graeca constanter omnia legunt, Dominum, vt suspicari nemo possit esse vitium scribarum: sed etiam Syrus Interpres. Filius hominis primus terrenus, quia de terra: filius hominis secundus Dominus de caelo, Et Arabs, interprete Iunio: Homo primus luteus de terra: homo vero secundus Dominus de caelo. Neque vllum Latinum Scriptorum nouimus, qui aliter legerit. Et vero haec multo est augustior lectio, vt docet Beza.

X. Secundus locus ex eiusdem Epistola 7. Qui cum uxore est, sollicitus est, qua sunt mundi, quomodo placeat uxori, & diuisus est: mulier innupta & virgo, cogitat qua Dominum sunt. At codices Graeci longe aliter: nam illud diuisus est, coniungunt cum sequentibus, sic: μελέσαι ἡ γυναῖκα ἢ παρθεῖν, diuisa est uxor & virgo. Sed hanc lectionem negat Hieronymus esse Apostolicae veritatis, lib. 1. contra Iouianum.

XI. Atqui Graecorum codicum consensum firmant interpretes Syrus & Arabs. Ille: Discrimen est inter mulierem & virginem. Ilte, Inter coniugatam quoque & virginem distinctio est. Graeci quoque Patres, Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Quin & Basilus libro de vera virginitate. Itē Latini, Tertullianus de Virginitate velandis, c. 4. & Sedulius. Ambrosius etiam bis repetit τὸ μελέσαι, vt prius pertinet ad praecedentia de viris, posterius ad consequentia de mulieribus & virginibus. Denique Franciscus Lucas testatur se duos codices Latinos vidisse, qui à reliquis dissentirent. Hieronymo autem, Iouinianum violentius quam iudiciose impugnanti, Hieronymum ipsum oppono sui magis competentem Epistola ad Eustochium de Custodia virginitatis: & aduersus Heluidium.

XII. Tertius locus ex 12. ad Romanos, vbi Latine legimus, Domino seruientes. Nam Graecini non habent Κυρία, sed κυρῶ δουλῶντες, tempore seruientes. Illam autem esse verissimam lectionem patet ex Hieronymo epistola ad Marcellam, quae in editione Marianae est 102 item ex Origene, Chrysostomo, Theophylacto, alijs.

XIII. Atqui mendacium est, Graecos codices legere κυρῶ. Si quosdam si forte multos dixisset, non irem inficias. Sed vt corrupta sit Graeca editio, id non sufficit. Omnes autem sic legere, ferendum nullatenus. Nam Franciscus Lucas testatur sex vidisse in quibus esset Κυρία. Et Beza asserit ita legi in probatissimis quibusque. Dominicus à Soto obseruat eam lectionem iam vniuersim extare tum Graecè, tum Latine. Arias Montanus, non tantum in textu posuit Κυρία: sed etiam in Apparatu nullam adnotauit lectionis varietatem: quo satis ostendit se nullos legisse codices Graecos, in quibus esset κυρῶ: alias non omnissurus opinor: qui longe leuiores collegit. Adde Graecos, quos ipse aduersarius nominauit: Quid erat scrupuli? Sed & Syrus interpres ita legit.

XIV. Quartus locus ex 4. c. 1. Epistola Ioannis: vbi pro his verbis, Omnis spiritus, qui soluit Iesum, ex Deo non est: quae non tantum exstant in Latina editione, sed etiam legantur olim in vetustissimis codicibus, vt patet ex historiae Tripartitae lib. 12. c. 4. hodie legimus Γραεσσὴν πνῆμα ὃ μὴ ὁμολογῇ τὸ Ἰησοῦν Χριστὸν, ὃν σαρκὶ ἐληλυθότα ἐν Θεοῦ σαρκί. Omnis spiritus, qui non confiteatur Iesum Christum in carne venisse, ex Deo non est. Ast illa lectione sustulerunt de veteribus exemplaribus, qui separare voluerunt ab hominis dispensatione diuinitatem. Annotauit Stapletonus in Relectione, contr. 5. q. 3. art. 2.

XV. Certum est, omnes Graecos codices dissidere à Latinis. Sed corrupto illos esse potius quam istos, hoc opus hic labor est probare. Certe illorū sententia longe augustior est, & ἰσχυρὰ ἔχει. Nam cum Latini codices solis infestis sint, h forte, Nestorianis, at Graeci neq; his fauent, & alias haereses potentissime refutant. Nam & vnicam personam contra Nestorium, & duas naturas contra Eurychem manifeste praedicant. Cum neque duas naturas Latini designent: neque vero etiam satis diserte vnicam personam. Nam et si, dissolueret, eo referti queat, tamen longiuscule est petiturum.

XVI. Nam quod Socrates scripsit hunc locum à Nestorianis falsatum: primum, cur verisimilius est, quam ab Eurychianis? Nam his aequè nocebat lectio Graeca. Deinde, vel Nestorianis nullos oportet adfuisse Iesuitas, vel non valde sibi timuisse ab hoc loco. Nam, qua sunt Iesuitae subtilitate, tam remotum verbum soluendi, facile in eum sensum auertissent, vt nō esset Nestorio molestum. Cui non enim soluere Christum is dicatur, qui omnino eius auctoritatem impugnet, & nolit à Christianis agnosci? Et si quid aliud astuti homines poterant excogitare. Denique non ea tantum soluuntur, quae personis distrahuntur. Nā illi si Salmeronem consulissent, facile dicturi erant, eos soluere Christum, qui negarent Papam esse Oecumenicum Pontificem, aut certe qui imagines adorandas: aut denique qui indulgentias viles. Se vero iisdem verbis non tangi, magis quam Papistas illis Pauli de interdicto matrimonio, quorum vis ex haussa sanandis Montanistis, aut Tatianis.

XVII. Deinde eam lectionem, quomodo potuerunt inuicere Nestoriani, quae ante Nestorium aliquot seculis exstitit? Habes apud Cyprianum contra Iudaeos, lib. 2. Item in Epistola Ioannis, Omnis spiritus, qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, de Deo est: qui autem negat in carne venisse, de Deo nō est, sed de Antichristi spiritu. Imo ante Cyprianum in Polycarpo, ad Philippenses, Abstineat à scandalis, & falsis fratribus, qui in vanū portant nomē Domini, qui oberrare faciunt in omnes homines. Omnis enim qui non confitetur Iesum Christum in carne venisse, hic Antichristus est. Mirum si tanto ante Nestorium natum, Nestoriani erant Polycarpus Ioannis ipsius discipulus, & Cyprianus: vt nullam faciam Syrum interpretem, qui reddidit in hunc modum, Et omnis spiritus, qui non confitetur, quod Iesua in carne, non est ex Deo: sed hic ex Christo falso est.

XVIII. Quintus locus ex 15. cap. 1. ad Corinthios. Pro his graecis, πῶς ἐμεῖς ἐκοιμήθημεθα, πάντες ἢ ἀναστήσομεθα: omnes quidem non dormiemus: omnes tamen immutabimur. Latine longe alia sunt, Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. Qua de re prolixè Hieronymus epistola 152. ad Minerium & Alexandrum.

XIX. Sed hunc à Stapletono miror obiectum. Nam Sixtus Senensis reliquit in dubio, enumeratis hinc inde multis auctoribus. Canus vero diserte pronuntiat neutram lectionem à viris Ecclesiae reprobam esse: sed admonuit temper dubiam & variam: Itaque neutram nos recipere cogi, quia neutram doctores Ecclesiae tanquam expioratam & Catholicam asseruerunt. Erimus si non dum est Latina lectio palam sancita, quomodo falsitas conuinci potest Graeca.

XX. Sed Latina non esse satis sinceram probamus: quia omnes fatentur nullum exemplar Graecum aut habere, aut habuisse, Omnes quidem resurgemus. Nam ἐκοιμήθημεθα non potest ita significare. Tantum diuinauit Salmero forte ab aliquibus lectum ἐν, & inde detracta vna litera, facta negationem. Sed haec coniectura nihil habent solidi. Porro negationem magis congruere euincitur ex articulis fidei, in quibus fatemur nos credere, Christum iudicaturū viuos & mortuos. Nec vero aliter reddiderūt Syrus & Arabs.

XXI. Sed Salmero contra disputat. Primum, illud πῶς ἐκοιμήθημεθα, iuxta verborum proprietatem significare nullos dormituros. Quia aliquos dormituros non omnes, significandum esset, per, Non omnes dormiemus. Secundo falsum esse non omnes dormituros: quia contra Scripturam asserant mortem vniuersalem. Tertio, non esse verum, omnes immutandos: non enim omnium futuram immutationem, teste Apostolo. Et mortui qui in Christo sunt, resurgent primi, & omnes immutabimur. Immutabimur, non immutabuntur. Quarto, si de iis qui non moriuntur, dictum, & nos immutabimur, quomodo de Paulo verum erit, quod non sit mortuus, cum se inter eos numeret, qui immutabuntur, & non moriuntur?

XXII. Respondet, ab Hebraeis ita vsurpati huiusmodi negationes pro vniuersalibus: sed aliter fieri in alijs linguis. Fatemur autem & in Nouo Testamento non tantum esse illud Hebraismum. Sed quid obstat, quominus hoc loco dicamus Paulum vsum idiomate Graeco? Vt Matthaei, 7. & πῶς ὁ λίγων μοῖ ἐλεῖται, non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum caelorum: id est, non omnes, sed tamen aliqui.

XXIII. Neque est quod dicat non esse idem, Non omnes, & omnes non, Nam apud Hebraeos, vnde ratio est desumpta, aequè vniuersalis est vtraque phrasis. Exod. 20. מִן הַבָּרִיָה לְכָל הָעָם וְכָל הָאָדָם מִן הָעָם. Non facies omne opus in eo. Leuitici tertio. וְכָל הָאָדָם וְכָל הָאָדָם מִן הָעָם. Non facies omne opus in eo. Latinum desero Hebraismo. Nec sanguinem nec adipem omnino conpedetis. Et vero hunc ipsum nostrum locum Graeci exposuerunt non vniuersaliter Oecumenius, & τῶν πνῆσιν τὸ πνεῦμα ὁρῶντες, οἱ δὲ μὴ ἀποθνήσκουσιν, Tunc enim deprehendentur quidam, qui non moriuntur. Chrysostomus inuenit, οἱ δὲ λείπει ὁ θῆσι, & πάντες μὲν ἀποθνήσκουσιν, πάντες ἢ ἀναστήσομεθα. Hoc est autem quod dicit, Non omnes quidem moriemur, omnes autem immutabimur, & οἱ μὴ ἀποθνήσκουσιν, etiam qui non moriuntur.

XXIV. Ad secundum. Fateor mortem esse vniuersalem: sed hoc Paulum negasse nego. Nam τὸ κοιμηθῆναι, non est simpliciter mori: sed in morte aliquandiu detineri. Hoc negat Paulus: nimirum, quia mutatio illa futura sit in instanti, ἐν ἀόρατῳ, ἐν ἰσχύει τῆς φωνῆς. in momento, in actu oculi. Vnde quidam poterant etiam negare illos morituros: nimirum, quia instans est instar nihili. Et huc pertinet locus 1. ad Thessal. 4. vbi diserte distinguuntur οἱ κοιμηθέντες, ab iis qui viui relictī erāt. Hoc. n. vobis dicimus verbis Domini, fore vt nos viui, qui reliquī erimus in aduentu Domini, nō praeueniamus eos qui obdormierunt. Et o inquam, ij qui tunc in viuis erant, nō sunt Paulo iudice inter τὸς κοιμηθέντας.

XXV. Oecumenius. Ἄλλοι δὲ πῶς ἐκοιμήθημεθα, & πάντες ἢ ἀναστήσομεθα. ἡμεῖς αὐτοὶ ἐκοιμήθημεθα, ὡς φωνῆς καὶ ἀναστήσομεθα. τὸ δὲ ἐν ἀόρατῳ ἡμεῖς, ἐν ἰσχύει τῆς φωνῆς καὶ ἀναστήσομεθα. ὡς φωνῆς καὶ ἀναστήσομεθα. ἡμεῖς αὐτοὶ ἐκοιμήθημεθα, ὡς φωνῆς καὶ ἀναστήσομεθα. ἡμεῖς αὐτοὶ ἐκοιμήθημεθα, ὡς φωνῆς καὶ ἀναστήσομεθα. ἡμεῖς αὐτοὶ ἐκοιμήθημεθα, ὡς φωνῆς καὶ ἀναστήσομεθα.

XXVI. Ad tertium. Primo, cur non verum omnes immutatum iri? Nam ille alter locus primum falso citatur. Non enim, & omnes immutabimur, sed habet, Deinde nos vivit, qui reliqui erimus: rapiemur simul cum eis. Deinde, si haberet, & omnes immutabimur, quid inde conficeret? Non enim necesse, de reliquis negari, quod affirmatur de quibusdam. Nepe igitur, propterea omnes qui tunc in vivis erant, immutabuntur: quia omnes omnino immutabuntur.

XXVII. In quarto ridicula est de Paulo instantia. Non enim si dixit, Non omnes obdormiemus, ideo necesse est ipsum se numerasse in ipsis realiter, qui non obdormituri essent: sed tantum in eorum numero, indefinite sumpto; & generaliter, quorum alij obdormituri, alij minime. Alioquin, quid fiet alteri loco ex 4. prioris ad Thessalonicenses, ubi dicitur, Vobis dicimus fore, ut nos vivit, qui reliqui erimus in adventu Domini, non praeveniamus eos, qui obdormierint. Nam hic si λέω τι λόγος εστιν: vim verbis facimus, omnino conficiemus Apostoli asseruisse, se in vivis futurum in adventu Domini. Quod falsissimum.

XXVIII. Sextus locus, Matthæi 6. constat in omnibus exemplaribus Græcis inveniri hæc verba addita ad finem orationis Dominicæ, Quia tuum est regnum, & potentia, & gloria in secula. Quæ non sunt partes divinæ Scripturæ. Et esse addita à Græcis ex duobus intelligi potest. Primo, quod Tertullianus, Cyprianus, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, orationem exponentes, nullam eorum mentionem faciunt. Secundo, quod Græci in sua Liturgia recitant quidē hæc verba, sed non continuant eū oratione Dominicæ.

XXIX. Non est, inquit Bellarminus, pars Scripturæ. Cur non, inquam? Nam si hoc loco non extaret, tamen 1. Chronicorum 29. totidem fere verbis legitur. Fateor equidem, quod Gretserus obiicit, non quæri, vtrum extet alibi, sed vtrum hic debeat: sed Bellarminum tamen inconsulte loquutum in aperto est. Et si peccatum esset, certe minus multo esset, quam editionis Latine, quæ plurimis locis addit, quæ in Scriptura nusquam legas, vt suo loco sumus ostensuri. Meminisse tamen oportuit eundem Bellarminum vt tueatur editionem Psalm. 13. cui inserti sunt aliquot versus aliunde repetiti, Ecclesia, inquit, patitur eos octo versus in vulgata esse, quia sunt partes Scripturæ.

XXX. Quid tum autem, si huius particula hoc loco non meminerint Latini? Aut cur eorum maior autoritas sit, vt dicamus additam Gentes codicibus; quam Græcorum, vt erasam à Latinis. Et tamen Græcorum prærogativa est, quandoquidem non à Latinis ad Græcos, sed contra à Græcis ad Latinos Scripturæ Sacræ pervenere. Adde Græcis Syros. Nam hi legunt, tum in textu ipso, tum in suis precationibus. Quid? conspirant Ecclesiæ Græca, & Syriaca: & vnam Latinam oportebit prævalere?

XXXI. Sed Græci, inquit Bellarminus in sua Liturgia non continuant eū oratione Dominicæ. Quæ, inquam, Liturgia? Illiberaliter fecit Sophista, eū tacuit. At ego, cum percurri, quæ fuerunt ad manum, contra repen. In Basilij Anaphora sic legi paraphrasticis eius orationis finem, Domine Deus & Servator noster, nec induc nos in tentationes difficiles, aut necessitates amaras: nec inducas nos in laqueos aduersarij, hostiumq; animarum nostrarum: neque destituas nos vt incidamus in manus aspectabilium grassatorum, & qui vitam nostram laedere cupiant: sed libera nos ab omnibus tentationibus occultis, & manifestis, eunctis diebus vitæ nostræ: atq; exime nos ab omnibus malis, quæ propter iniquitatem nostram incurruunt in nos: quia tuum est regnum, & vniuersi filij tui, ac Sanctissimi tui Spiritus, boni, adorandi, vitæ largientis, & tibi in substantia æqualis, nunc & semper & in secula seculorum, In Liturgia Chrysostomi. Ο Θεός Πατήρ ημών ο Θεός ο Ιησους, ον σε εστιν η βασιλεια, και η δυναμις και η δόξα, & πατερις και υιου και του αγιου πνευματος, ον εν τω αιωνι τω αιωνος Ο Χριστος Αμην. Choros: Pater noster. Alta voce Sacerdos. Quoniam tuum est regnum, & potentia, & gloria, Patri, & Filij & Spiritus Sancti, nunc & semper, & in secula seculorum. In Liturgia τῶν ἀποστόλων. totidem verbis & syllabis. Quid ergo? mentitur: ne Bellarminus?

XXXII. Sed Gretserus ex Maldonato, notat additionis originem ex more Græcorum, quibus vsitatum preces terminare aliqua doxologia. Hinc Psalmis addere solitos, Gloria Patri. Salutationi Angelicæ, ον σὺ εἶπες τὸν σωτῆρα ἡμῶν. Quia tu peperisti Salvatorem nostrum. Et Sermones ad populum plerumque claudere his verbis, ον σοὶ εἶσι π κοροτῶν, & δόξα, & βασιλεια.

XXXIII. Respondeo, nō negari ita solere Græcos. Sed vtrum is mos huius additioni originem dederit, an potius hic contextus ei consuetudini, non explicat aut Gretserus, aut Maldonatus. Ego posterius dico esse facilius. vt qui à Christo ipso viderint hanc orationem tam solemnem ita conclusam, putarint non inutiliter & reliquas omnes similiter claudendas. Prius autem abhorre à verisimili facile hinc discas: Quod textui Scripturæ nusquam inuenias apud eos additas eas doxologias. Non in Psalmis, Gloria Patri, non in salutatione Angelica, Quia tu peperisti: sed textu sacro relicto intemerato, huiusmodi doxologiarum vsus frequentatur in publicis, priuatim-ve pietatis exercitiis. Quod cur aliter factum esset hoc loco?

XXXIV. Septimus locus additur à nonnullis ex 5. ad Romanos, Regnavit mors ab Adam, vsq; ad Moysen, etiam in eos, qui non peccarunt in similitudinem prauaricationis Adæ. Pro qua Ambrosius contendit legendum potius, in eos qui peccauerunt in similitudinem prauaricationis Adæ: sublata negatione. Et sic legisse olim Tertullianum, Victorinum, Cyprianum, etsi repugnet exemplaria Græca: corrupta postquam versa sunt in Latinum; remanentibus versionis codicibus purioribus propter simplicitatem temporum: obiectio est apud Driedonem.

XXXV. Atqui omnia exemplaria Latina eodem modo sunt corrupta: si ea corruptio est. Verum præter consensum Syri Interpretis, res ipsa prodit huius lectionis sinceritatem, vt recte Beza obseruauit. Nimium, quia ab euentu docet omnes homines esse peccati reos, etiam infantes, qui non peccarunt sicut Adam, id est, actualiter. Nam id institutum est Pauli, à mortis peccata euincere peccati culpam. Quod non faceret, si mortem diceret regnasse in omnes qui peccassent ad similitudinem Adæ: quia excipi possent infantes, in quos regnavit eadem mors: etsi non similitudo peccati. Nam hanc siue interpretetis de iisdem peccatorum adualium formis; siue alius de iisdem peccatorum generibus: neutro modo dici possunt infantes peccasse ad similitudinem Adami.

XXXVI. Octauum locum Gordonus annotauit Lucæ 1. Quod nascetur ex te Sanctum. Græca exemplaria omittunt ἐκ σέ, ex te. Et tamen hæc verba multum faciunt contra Anabaptistas, Seruetum, & similes Antitrinitarios, qui quamuis fateantur Christum natum, tamen negant ex Virgine, quia negant ab ea sumplisse carnem.

XXXVII. Ast ego concedo in nullis exemplaribus Græcis reperiri: atque plus addo, à nullo Græcorum legi, si vnum excipias Athanasium, quæ Beza citat ex Epistola ad Epictetum. Quamquam Maldonatus non excludit omnes, sed plerisque. Fateor etiam valere aduersus eius generis hæreticos. Sed corruptionem nullam agnosco propterea; neque vllam, quod quidem vitium, Beza, etsi alioquin restituendum putarit. Nepe idem sensus est, siue ad sit, siue ab sit ea particula. Nam verba Græca disertiora sunt Latinis, in quibus illud nasci, debile est ad eas reuincendas hærefes: vt facile potuerint natu concedere, negantes carnem ex Virgine. Sed Græcum ἡ ἀρχὴ aliud est: obiectum te etiam Maldonato. Recte verteris, Quod ex te generatum fuerit. Quibus verbis, non ortus, sed conceptus significatur: ἡ ἀρχὴ enim non est nasci, sed concepti. Itaque putarim à disparitate vocabulorum, necessariam fuisse Syro Interpreti additionem. Nam ἡ ἰσχυρὴ commune tum gignendo tum pariendo: Itaque præti additionem. Nam ἡ ἰσχυρὴ oportuit aliqua circumstantia denotari. Similiter Latino interpreti ventri verbo nascendi. Sed Græca sibi ipsa sufficiebant.

XXXVIII. Locus nonus Ioannis 7. Nondum erat Spiritus datus. Pro quo Græce, Nondum erat Spiritus Sanctus. Quam deprauationem Gordonus Macedonianorum esse dicit, & aliorum hæreticorum, qui negabant Spiritum Sanctum esse verum Deum.

XXXIX. Atqui de Spiritu Sancto, quatenus Deus est, non loquebatur Christus; sed quatenus Apostolis datus. Quid hoc ad Macedonios? Porro omnes Græci, sanctum legunt, non datum. Iansenius Concordiæ c. 75. Circa huius sententiæ primam partem, sciendum Græca non habere, Nondum erat Spiritus datus: sed nondum erat Spiritus Sanctus. At quoniam ea lectio prima fronte impium sensum præ se ferebat, quasi scilicet, Spiritus aliquando non fuerit, officus quispiam, vt est verisimile, mutauit Sanctus in datus. Verum nihil erat periculi in Græcorum lectione. Salmero tom. 8. tract. 37. Græca exemplaria antiqua, pro datus habent Sanctus. Et in sensu nulla est profus à nostra lectione diuersitas: quia etsi non exprimitur verbum, Datus, supplendum est necessario. Caietanus. Ratio dicendi manifestat, quod non loquitur de esse in se, sed de esse in credentibus. Dixerat enim de Spiritu quem accepturi erant credentes in eum: & reddendationem quod accepturi erant credentes, dicit nondum enim erat Spiritus Sanctus, supple in credentibus in eum. Nec alia Græcorum est expositio.

XL. Decimus locus Matthæi 8. In Græco habetur, Longe ab illis erat grex porcorum. At Latine rectius, inquit Gordonus, Non longe. Nec dubito, inquit Maldonatus, Latinam lectionem incorruptiorem esse. Quia Marcus & Lucas dicunt, Erant autem ibi, id est, in eo loco: Et Lucas ἐν τῷ ὄρει in monte: Marcus, ἐν τῷ ὄρει, iuxta montes. quos prope lacum fuisse certum est. Et quia propterea Christus concessit, vt in porcos irruerent, vt qui aderant, ex porcorum interitu cognoscerent, quam multi, & quam sæui demones essent: quod neque cognouissent, si porcos non vidissent: nec vidissent, si procul fuissent.

XI. Sed Latine ita legitur reclamante fide omnium Græcorum exemplarium, inquit Beza: quam fidem non video cur temere sollicitemur. Quid enim habet incommodi? Non vidissent, inquit Maldonatus, qui Christo aderant. Quanto ergo spatio, inquam, μακρῶν definiendum? An nulla sunt longe, nisi quæ ultra quam oculi possunt contendere? Ast ego putabam etiam intra. Vt Lucæ 15. ἐν τῷ ὄρει μακρῶν ἀπέστειλες, ἔδεν αὐτὸν ὁ πατήρ. Quam autem adhuc longe abesset, vidit enim pater ipsius. Et Matthæi 26. Petrus autem sequebatur eum, ἐπὶ μακρῶν προcul. Et 27. Erant autem illic mulieres multe δὲ μακρῶν θεωροῦσαι, procul spectantes. Itaque non dubito sincerissimam esse lectionem: atque omnino idem Matthæi μακρῶν: Et Lucæ ἐν τῷ ὄρει. Et Marci ἐπὶ τῷ ὄρει. Neque enim verisimile est, permixtos fuisse porcos vni, id est, in eodem ipso fuisse loco cum Christo, & reliquis: sed aliquanto remotos spatio, nempe paucos non in ipso litore, siue in maui, iuxta monumenta: sed in montis radicibus.

XII. Undecimus locus Lucæ 2. In terra pax hominibus bona voluntas. At rectius, inquit Gordonus, Homnibus bona voluntatis, iuxta Hebraicam phrasin, vt agnoscit Beza post longam disputationem.

XIII. At Beza nihil aliud, nisi se non recusatorem Latinam lectionem. Non recusem, inquit, legere ὁ δὲ δανιῆς. Sed nihil tamen censuit mutandum, in tanto consensu Græcorum exemplarium, & autorum. Et explicandum notauit longe aliter, quam Papiste soleant: qui abusi, suo more, ambiguitatis occasione, homines dixerunt bona voluntatis, quorum fuerit voluntas bona: cum ille censent voluntatem illam Dei esse, quod & Maldonatus admittit. Sed Beze concedamus suam pacem, suamque simul sententiam. De re ipsa dicamus.

XIV. Maldonatus suo more confidentia plenus, tanquam imperium obtinens in Theologicis rebus, agit acriter. Primum autoribus non tantum Latinis, sed etiam Græcis, Origene, Cyrillo, Chrysostomo. Sed hoc futile. Nam quod ad Latinos attinet, sepe dictum, non esse omnium eorum consensum opponendum Græcis, à quibus illi Scripturas habuerunt. De Origene, Chrysostomo, Cyrillo, facile negotium: nulla haberi eorum testimonia Græca: sed à Latinis versionibus. Cognitam autem lippis & tonforibus, Latinos interpretes inflexisse, quem habebant textum præ manibus, ad suæ versionis formam. In Origene etiam mire lusisse, & illius sensibus suos admiscuisse.

XV. Contendit rursus eius breuis orationis esse duo tantum membra. Quod nobis aliter dictat ipsa verborum constructio. Sed cur duo tantum? Nam cui, inquit, in terra nisi hominibus pax esse poterat? Cui autem? Nulli certe inquam. Itaque concedo hominibus pacem assignari: sed esse ergo tantum duo membra, constanter nego. Nempe, quia etsi non opponatur celis nisi terra: tamen hæc ipsa pars quæ de terra agit, duo complectitur membra, vnum de pace, alterum de causa eius pacis, quæ nulla est, nisi ὁ δὲ δανιῆς.

XVI. Interrogat: quis sensus sit: In hominibus bona voluntas. Non incommodus, inquam: Quis enim non audiuit. Lucæ 3. ον σὺ εἶπες τῷ δαυιδ ὅτι σου ἐστὶν ὁ θσος: In quo mihi complacui. Prior ad Corinth. 10. ον σὺ εἶπες τῷ δαυιδ ον σου ἐστὶν ὁ θσος. Non in pluribus eorum beneplacium est Deo. Post. τῷ δαυιδ ον σου ἐστὶν ὁ θσος. Post. ad Thessal. 2. ον σου εἶπες τῷ δαυιδ ον σου ἐστὶν ὁ θσος. Intelligere eadem nunc syntaxeos ratione dictum ον σου εἶπες τῷ δαυιδ ον σου ἐστὶν ὁ θσος.

XVII. An sensum exagitat potius? Quid ni ergo placeat illud Caluini, Appositius subijci ἐδοκίμα, vt sciamus vnde pax nobis proueniat? Hic ille Iesuitaru superciliosissimus, Quam violentum est! Plaudite, Dixit. Scelerati, quid rationem ab eo exigitis, cui supra rationem, sine ratione: contra rationem imperium est. Quid ergo tanti esset esuitam fieri?